

Hässelby kraftvärmeverk

Vassen 3 m.fl.

Hässelby strand, Stockholm

Kulturmiljöanalys

Stadsmuseet rapporterar | 159

Omslagsbild: Hässelby värmeverk 2019. Vy mot sydost.

Rapport: Vassen 3 m.fl. Hässelby kraftvärmeverk, kulturmiljöanalys, juni 2019

Dnr: 4.5/953/2018

ISBN: 978-91-88505-29-3

Stadsmuseet

Box 15025

104 65 Stockholm

Rapportförfattare: Sebastian Ulvsgård, Sofia Sternegård

Foto: Mattias Ek 2019

© Stadsmuseet

Innehåll

Inledning.....	4
Del 1, Historik.....	7
Del 2, kulturhistorisk värdering	21
Del 3, karakterisering och förhållningssätt.....	23
Zon 1.....	23
Zon 2.....	27
Zon 3.....	40
Utemiljöer.....	47
Källor och litteratur	62
Bilagor	63
Notförteckning	66

Kartan visar undersökningsområdets avgränsning. Kartunderlag från DP/Map, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Inledning

Enheten Kulturmiljö vid Stadsmuseet i Stockholm har under vintern 2019 på uppdrag av Exploateringskontoret genomfört en kulturmiljöanalys av Hasselbyverket inom fastigheten Vassen 3 med utemiljöer inom delar av fastigheterna Grimsta 1:2, Hasselby strand 1:15, Hasselby villastad 10:42, 10:43, 10:50 och 10:52 samt delar av kvarteren Fackelrosen, Gökörten och Hästhovsörten.

Kulturmiljöanalysen är ett antikvariskt kunskapsunderlag och har tagits fram för att klarlägga bebyggelsemiljöns förutsättningar och kulturhistoriska värden inför framtida planarbete och förändringar i området.

Rapporten består av en historik som följs av en beskrivning av anläggningens exteriörer och interiörer. Beskrivningen illustreras med ett antal nytagna fotografier. Mot bakgrund av historik och inventering har en beskrivning av bebyggelsens kulturhistoriska värde gjorts. En samlad värdebeskrivning för hela planområdet levereras i ett senare skede. Kulturhistoriska värderingar av bebyggelsen i de olika zonerna redogörs för under respektive zon. Den aktuella fastigheten inventerades under vintern 2019 av Stadsmuseet genom fotograf Mattias Ek och bebyggelseantikvarier Sebastian Ulvsgård och Sofia Sternegård.

Bakgrund och syfte

Bakgrunden till den aktuella undersökningen är Exploateringskontorets behov av ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag som stöd inför arbetet med en ny detaljplan Dp 2017-09452. Planens syfte är att utreda förutsättningar för stadsutveckling som en följd av att Hässelby kraftvärmeverk avvecklas och ett nytt verk planeras i Lövsta. Detaljplanen syftar till att skapa förutsättningar nya bostäder, verksamhetslokaler, allmänna funktioner, rekreation med mera.

Metod och källor

Arbetet har utförts genom analysarbete och fotografering på plats samt en översiktlig genomgång av relevant arkivmaterial och litteratur. Bland litteratur bör framförallt boken *Ljus, kraft, värme* av Björn Hallerdt nämnas. I undersökningen har ett antal historiska kartor använts från Lantmäteriets arkiv. Stads- och kommunfullmäktiges handlingar i det så kallade Kommunfullmäktigetrycket har varit ett ovärderligt källmaterial för att följa stadens motiv och beslut rörande Hässelbyverkets uppförande. Kungliga Bibliotekets (KB) digitala arkiv med dagstidningar har bidragit med ytterligare information. Det historiska fotomaterialet, arbetsbeskrivningar, diarieförda handlingar och ett fåtal ritningar är hämtade från Stockholms energis arkiv på stadsarkivet (SSA). På grund av sekretess har inga övriga ritningar använts vid undersökningen. Kartunderlag och ortofoton är hämtade från Dp/Map.

Läsanvisning

Kulturmiljöanalysen är uppdelad i tre delar. Del ett, *Historik* beskriver skeenden och förändringar som har haft betydelse för framväxten och formandet av dagens miljö. Beskrivningen i text och bild inleds med en övergripande beskrivning av områdets historia. Därefter följer fördjupade historiker med fokus på värmeverket. Del två, *Kulturhistorisk värdering* innehåller en motivering av miljöns kulturhistoriska värden och beskriver de egenskaper och kvaliteter som är viktiga för förståelsen och upplevelsen av platsens kulturhistoriska innehåll. Del tre, *Karaktärisering och förhållningssätt* är undersökningens huvuddel och grunden för den kulturhistoriska värderingen. Här analyseras undersökningsområdets karaktär, värden och förutsättningar med fördjupade beskrivningar av respektive zon.

Stadsmuseets klassificering

Fastigheten Vassen 3 är markerad med grönt på Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringskarta. Det innebär att fastigheten med bebyggelse är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Övriga utemiljöer och områden tillhörande Hässelby villastad är i dagsläget oklassade.

Fastigheten Vassen 3 liksom övrig grönmiljö inom Hässelby gårds stadsdelsgräns är utpekad som Kulturhistorisk värdefull miljö som grundar sig på stadsdelens karaktär som tunnelbaneförort från efterkrigstiden.

Författningsskydd

Stadsplan

Vassen 3 ingår i stadsplan från 1964, Pl 5584. Bebyggelsen inom kraftvärmeverket är markerad som byggnadskvarter för industri medan den omgivande naturmarkskaraktären är prickad vilket betyder att området inte får bebyggas. Nordöst om kraftvärmebyggnaden är ett utpekad byggnadskvarter för garage.

Detaljplan

Kajen placerad i Mälarens vatten samt grönstråket som skiljer kajen från kraftverket omfattas av detaljplan Dp 94106 från 1995. I planen är kajens användning reglerad som hamn och lager och grönstråket är utpekad som parkområde. Träden inom parkområdet omfattas av planbestämmelser och skall bevaras. Mellan kajen och kraftvärmeverket är en mindre del prickad mark som anger att marken inte får bebyggas, ej användas för upplag eller parkering. Planen möjliggör uppförande av erforderliga ventilations- och övriga anordningar för underliggande bergrum. Marken skall vara tillgänglig för allmän gång- och cykeltrafik.

Plan- och bygglagen

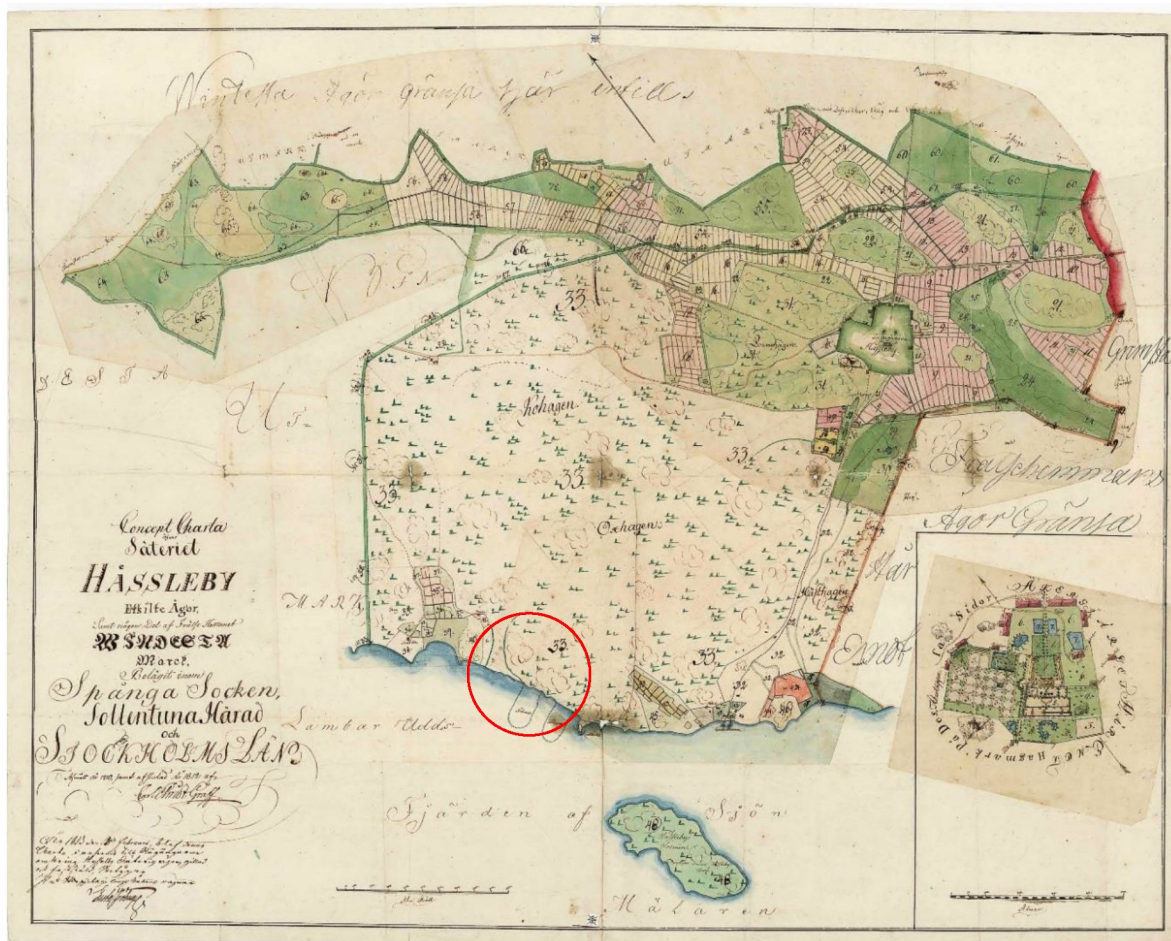
Vassen 3 omfattas av Plan- och bygglagens förbud mot förvanskning och krav på varsamhet. Enligt PBL (Plan- och bygglagen) 8:e kap, 13, 14 och 17 §§ får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadernas kulturhistoriska värden samt utföras så att de särskilda värdena bevaras, ändringar ska utföras varsamt och med hänsyn till byggnadernas karaktärsdrag samt med tillvaratagande av byggnadernas kulturhistoriska värden. För grönmärade fastigheter kan PBL 8:e kap, 13, 14 och 17 §§ komma att tillämpas. Prövning enligt PBL görs i en bygglovsprocess av stadsbyggnadskontoret/stadsbyggnadsnämnden.

Fornlämningar

I vattnet på ett ungefärligt avstånd om 100 respektive 200 meter från kajen finns två fornlämningar i form av fartyglämningar, RAÄ-1121 och RAÄ-1123. Fornlämningar är skyddade enligt bestämmelserna i Kulturmiljölagen kapitel 2 och får inte skadas. Tillstånd för schaktning eller andra åtgärder som kan skada fornlämningarna ges av länsstyrelsen.

Del 1, Historik

Hässelby innan Hässelbyverket

Äldre kartor visar Hässelby slotts omfattande ägor. En konceptkarta upprättad år 1812 visar att området för kraftvärmeverkets framtida placering ingick i jordbrukslandskapets utmarker, betecknade som "Ox- och kohagar av berg och stenig mark med sidlänta och kärraktiga beteshagar samt beväxta till större delen med tall och granskog". Undersökningsområdet för rapporten är utmarkerat med röd ring. Akt 01-SPÅ-59, LMT

För ca 4 000 år sedan började människor uppehålla sig i det område som idag motsvarar stadsdelområdet Hässelby. Fasta bosättningar tycks dock inte ha förekommit förrän omkring 2 500 år sedan. I Hässelby finns lämningar från både brons- och järnålder, bland annat i form av gravfält, högar och rösen.¹

Namnet Hässelby kopplas kanske främst till gården Hässelby slott som uppfördes under 1600-talet, men namnet och platsen har äldre anor än så. I skrift uppträder formen *esliby* redan 1344 och *hæsleby* 1375, med förleden *hässle*, dvs *hasselbestånd*.² Under 1640- och 1650-talen lät friherren och riksrådet Carl Bonde, och efter hans död 1652 sonen Gustaf Bonde, uppföra Hässelby slott som stod färdigt 1657.³ På samma plats låg länge den äldre byn Hässelby. En karta upprättad 1652 visar att några av byns gårdar då fortfarande fanns kvar.⁴

Från år 1731 finns en karta över Hässelbystrand där platsen för nuvarande Hässelby värmeverk beskrivs enligt följande: ”Denna Skog och Utmarck är något Bergachtig Med Ung Gran, Tall Skog, Wedebrand och Gierdefång, Men ingen Timer eller Löf Skog.” Med Gierdefång menar man att ta virke till bygga av gårdsgårdar. I vattnet nedanför fanns ett notvarp, ett redskap för det strandnära fisket.⁵ På 1812 års karta över Hässelbys ägor omnämns torpet Sandvik i läget för det senare strandbadet. Den flacka marken närmast badviken beskrivs som ängsmark och direkt sydost om denna bergsbackar med barr och lövskog samt några ekar.

Villastadens etablering

Häradsekonomiska kartan upprättad 1901–1906 visar hässelbyområdet under seklets första år. Samhället hette då Riddersvik. I Lövsta, beläget i områdets nordvästra delar, hade Stockholms stads renhållningsverk etablerats. Villastadens tillkomst var ännu i sitt startskede. Strax sydöst om Sandvik och norr om Kallshäll, där värmeverket skulle anläggas, var marken beväxt med barrskog. Akt J112-75-13, LMT

Under slutet av 1800-talet var Hässelby ännu en glest befolkad bygd men efter sekelskiftet inleddes en hastig tillväxt.⁶ Utvecklingen grundade sig i Stockholms nyetablerade avfallsanläggning i Lövsta och Riddersvik. Verksamheten lockade ett stort antal arbetare vilket ledde till att allt fler bosatte sig i trakterna. Greve Carl Bonde på Hässelby slott påbörjade därför en omfattande avstyckning och försäljning av tomter.⁷

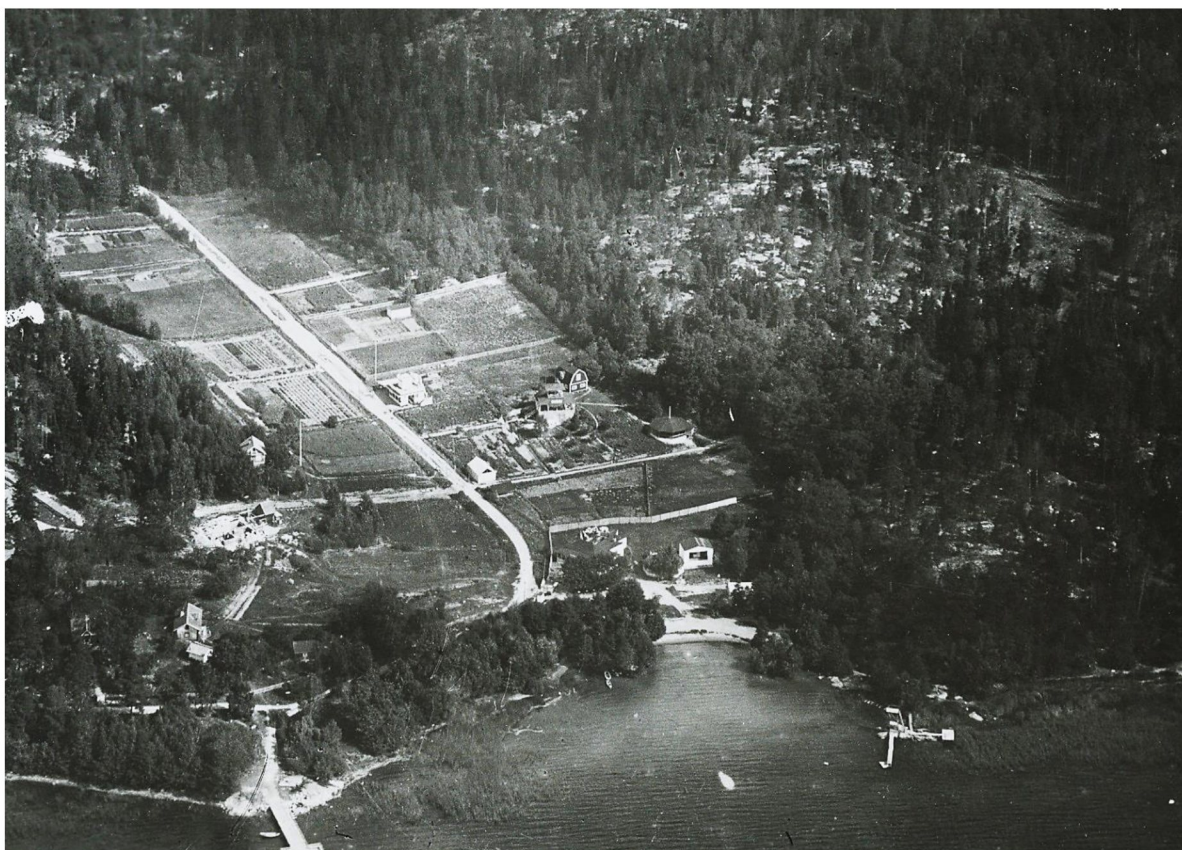
Så småningom började även andra yrkesgrupper flytta till Hässelby. Samhället, som tidigare kallades Riddersvik, växte och snart krävdes en tydligare samhällsorganisation vilket lade grunden för Hässelby Villastads utbyggnad på 1920-talet. Den framväxande bebyggelsen bestod i huvudsak av villor och längs mälärstranden fanns sedan tidigare ett antal sommarhus.

Inom det för utredningen aktuella området stod en villa från 1910 inom Fackelrosen 3, uppförd i 1 ½ våning med rödpanelade fasader.

År 1926 fick Hässelby Villastad stadsplan och det för utredningen aktuella området har i stort en oförändrad karaktär sedan dess. Förändringar har endast skett i kvarteret Fackelrosen och Hästhovsörten som i och med ny detaljplan från 1933 delades upp med nya tomtgränser. Flertalet av tomterna förblev dock obebyggda bortsett från en sommarstuga mot vattnet samt en villa i kvarterets mitt som sannolikt uppfördes mellan 1920-1930-talet. Ytterligare några stugor uppfördes omkring 1940-talet i fastigheten Gökörten och det som senare blev Hässelbyverkets placering. År 1949 inkorporerades Hässelby villastad i Stockholm och 1962 var en generalplan för stadsdelen färdig. Enligt planen skulle stadsdelens karaktär av villasamhälle bibehållas.

Landskapet vid vattnet

Fotografiet från 1922 visar Hässelby strandbad. I den skogsbeklädda kullen till höger fanns vid fototillfället endast en villa uppförd. Foto: Oscar Bladh A7/33, SSM

Före utbyggnaden av Hässelby strand och villastad bestod området av kuperad skogsterräng, som i fråga om naturskönhet utan tvekan kunde tävla med andra storslagna vyer runt om i Stockholm.⁸ Strax norr om nuvarande Hässelby värmeverk anlades Hässelby Strandbad 1913 på initiativ av målaren Viktor Bergendorffs. Badet skapade stora rubriker då det erbjöd gemensamhetsbad för både herrar och damer. Inom området fanns omklädningshytter, dansbana och kafé. Badet var till glädje för både de yngre hässelbyborna samt tillresande stockholmare och används än idag.⁹

På en karta från 1951 kan man se gatan Vassbrinkens framdragning ned till vattnet med några sommarhus. Därifrån var stranden obebyggd fram till Sjöträdgården. Utmed stranden fanns endast en gångstig.¹⁰ På somrarna användes naturstranden med klippor av de närliggande boende. Förutom planterade pilar vid Hässelbyverket finns en hel del av den naturliga strandvegetationen bevarad, exempelvis barrträd såsom gran, tall, lärk och enbuske. Bland lövträd förekommer ask, alm, al, björk, pil, hägg, rönn, slån och hagtorn.

Karta från 1951 visar att platsen för Hässelbyverket i första hand präglas av naturmark bortsett från ett fåtal sommarbostäder längs Vassbrinken. Sannolikt revs de i samband med verkets uppförande. Den stora gröna ytan till höger på kartan vittnar om att Hässelby strand ännu inte stod klart. LMT

Hässelby strand etableras

År 1931 köpte Stockholm stad marken vid Hässelby strand men inte förrän 1949 införlivades området med Stockholm stad och planeringen av den nya stadsdelen kom snabbt igång.¹¹ Stadsplanen för Hässelby strand ingick i planen för Vällingbyområdet och utarbetades under ledning av arkitekt Sven Markelius vid Stadsbyggnadskontoret i Stockholm.

Planeringen av Hässelby strand som en tunnelbaneförort var någonting nytt. Istället för att staden växte fram bit för bit togs ett helhetsgrepp med en från grunden sammanhållen med T-banestation som självklart nav. Stadsplaneidéerna med fokus på grannskapsenheter hämtades i huvudsak från England. I planeringen eftersträvades en bebyggelse med avskiljande grönstråk, där man värnade om träd och naturmark.

Bebyggelsen i Hässelby strand placerades i huvudsak på höjdstråken medan dalstråken lämnades som antingen parkmark eller rekreationsytor för lek. Grönstråken mellan områdena bidrog även till att markera gränser mellan stadsdelar och gav variation mellan bebyggelse och naturmark. Kontinuiteten vad gäller växtarter behölls. Bebyggelsen planerades även

utifrån Mälaren och att de lägsta byggnaderna skulle vara nära vattnet för att skapa mervärde och vattenkontakt till fler. Bebyggelsen är karakteristisk för 1950-talet med olika typer av hus, planmönster och gårdsformationer, relativt sparsmakad arkitektur med gedigna material och dekorativa detaljer. Här återfinns bland annat fasader av tegel eller grovputs i naturfärger, mosaik eller stendekorerade entréer. Vägarna följde den naturliga topografin och kunde på vissa ställen dessutom framhäva topografin genom sin sträckning vid höjdvariationer. Det är ingen fullständig trafikseparering man möter i Hässelby strand, däremot ett väl planerat och utvecklat system av bil- och gångvägar.

Fjärrvärmens intåg

Fjärrvärmens historia sträcker sig tillbaka till 1800-talet då kommersiella fjärrvärmesystem började byggas i USA. I Europas huvudstäder växte sammanhängande fjärrvärmesystem fram under mellankrigstiden på 1920-talet. I Stockholm fanns den centraliserade värmeförsörjningen i Sabbatsbergs sjukhus redan 1878 men i och med den stora utbyggnaden av vattenkraft minskade intresset för fjärrvärmen. Under 1940-talet stod det klart att vattenkraften inte ensam skulle klara av elförsörjningen och tack vare bildandet av Svenska Värmeverksföreningen i början av 1950-talet slog fjärrvärmen rot i Sverige. Det första värmeverket uppfördes i Karlstad 1948 följt av anläggningar i Malmö och Västerås.

Kraftvärmeverk i Stockholm

Ågesta atomkraftverk i Huddinge började uppföras endast något år efter Hässelby värmeverk och ritades av Sture Frölén, arkitekten bakom Hässelbyverket. De två verken visar tydligt ett gemensamt formspråk och materialverkan. Foto Holger Ellgaard, Wikipedia.

Under första halvan av 1900-talet svarade vattenkraften för den övervägande delen av Stockholms elproduktion. För att säkra försörjningen vid förbrukningstoppar eller om leveransen från de Norrländska vattenkraftverken av olika anledningar skulle sina, fanns komplement av andra energikällor så som ett ångkraftverk i Värtan. Under 1960-talet upphörde den svenska vattenkraftsutbyggnaden och nya lösningar söktes för att tillgodose energibehoven. Den stora expansionen av Stockholms tunnelbaneförstäder under efterkrigstiden blev startskottet för en ny epok i Stockholms energihistoria. Den innebar en storskalig utbyggnad på tidigare oexploaterad mark som ägdes av staden. I efterkrigstidens tekniska och befolkningsmässiga utveckling ökade energibehovet i samma snabba takt och det gamla ångkraftverket i Värtan framstod snart som otillräcklig.

Det är i denna kontext som Hässelby värmeverk uppförs som Stockholms första värmekraftverk 1959, men mer om bakgrunden till Hässelbyverket i efterföljande kapitel.

Stockholms centrala delar försörjdes av det gamla ångkraftverket i Värtan som utvidgades med fjärrvärme 1959 till bebyggelsen på Gärdet och Östermalm. År 1960 antogs en generalplan för Stockholmsområdets centrala delar vilken var vägledande för den fortsatta utbyggnaden. I etapper utökades Värtans distribution till Norrmalm, Vasastaden och Kungsholmen. För Södermalm, Reimersholme och Hammarbyhamnen lades en värmeplan 1974 och 1986 togs produktionsanläggningen i Södra Hammarbyhamnen i drift. Vid den tidpunkten hade Hammarbyverkets distributionsområde utökats till att även inbegripa stadsdelar söder och sydost om Södermalm. Under en kort period, innan verket i Hammarbyhamnen fanns ett antal provisoriska värmecentraler, bland annat i Münchenbryggeriets gamla panncentral.

I Hässelbyverkets distributionsområde uppfördes Akallaverket 1973 som en pendang i motsatt ände av nätet. Tillsammans försörjde de två verken stadens nordvästra stadsdelar. År 2004 kompletterades nätet med Bristaverket sydost om Märsta. Snart efter Hässelbyverkets invigning uppfördes Ågesta atomkraftvärmeverk i Huddinge som avsåg att försörja närliggande stadsdelar som bland annat Farsta. Då utbyggnaden av Ågesta dröjde till 1964 uppfördes ett oljeeldat värmeverk i Farsta år 1958. Beslut om nedläggning av Ågesta togs 1973 varvid Högdalenverket från 1970 övertog rollen som huvudproducent av värme och distributionsområdet utvidgades till Hökarängen 1968, Gubbängen och Högdalen 1979 samt till Rågsved-Hagsätra på 1980-talet. I en sista etapp byggdes Älvsjö och Prästgångsgärdet.

Planeringen av Hässelby kraftvärmeverk– etapp 1

År 1953 godkändes byggnadstillståndet för uppförande av ett nytt ångdrivet kraftvärmeverk i Hässelby. Det nya verket var dimensionerat för att försörja 50 000 nya invånare i Vällingby, Hässelby och södra Spånga (Råcksta). Några av de viktigaste fördelarna som gjorde att valet föll på ett stort centralt värmeverk var att inga lägen för värmecentraler behövde reserveras i stadsplanerna, ett stort centralt kraftvärmeverk var därmed mer effektivt. Trots att Hässelby skulle drivas med fossila bränslen, olja och kol var det ett uttalat syfte att minska utsläpp och föroreningar från hundratals mindre skorstenar till värmecentraler inom bostadsområdena som annars hade varit alternativet.¹²

Kostnaden för anläggningen beräknades till 77 miljoner kronor men slutnotan uppgick till 89 miljoner. Det förekom protester både från privat håll och myndigheter mot den planerade anläggningen. Kritiken gällde framförallt placeringen mitt i ett idylliskt skärgårdslandskap, intill det befintliga Hässelby strandbad som man ansåg skulle drabbas av miljöförstörande utsläpp.¹³ Hälsovårdsnämnden hade invändningar mot anläggningens närhet till nyuppförd villabebyggelse som därmed hamnade i en utsatt miljö med koldamm lukt och buller.¹⁴

Hässelbyverket planerades i en tid då kärnkraft var på experimentstadiet. Sveriges första kärnreaktor, R1, byggdes i berget under KTH och startades i juli 1954. R1 användes enbart i forsknings och utbildningssyfte. Det förekom röster som ifrågasatte effektiviteten i att uppföra ett ångkraftverk Stockholm när kärnkraft lyftes fram som framtidens energikälla.

Industriborgarrådet Gösta Agrenius besvarade detta med att Hässelbyverket behövdes nu och att det inte gick att vänta på den unga atomforskningens utveckling. ”Ännu finns det veterligt inget atomkraftverk för framställning av elkraft i de västliga länderna. Hur ryssarna har det vet man ju inget säkert om”. Intresset för kärnkraften ökade däremot snabbt. Det första kärnkraftverket för kommersiell elproduktion var Ågestaverket i Farsta som var under utbyggnad vid tiden för Hässelbyverkets driftstart 1959. Sammanfattningsvis var Hässelbyverket en del i en övergripande strategi att sprida energiproduktionen på trion vattenkraft, kolkraft och vattenkraft.¹⁵

Uppförande och invigning

Hässelbyverket under uppbyggnad. Till vänster syns fotografi från hamnbassängen med vy mot kraftverksbyggnaden och kontorshuset. Till höger syns turbinhallen med öppningar i bjälklaget för ångturbinerna. Källa SSA

Hässelbyverket uppfördes mellan åren 1955 och 1959 som ett kombinerat ångkraftverk och värmeverk som alstrade både elkraft och distribution av värme. När det invigdes var det Sveriges största kraftvärmeverk och räknades till en av Nordens modernaste anläggning i sitt slag.¹⁶ Omkring 300 personer var sysselsatta i uppförandet av byggnader och maskinell utrustning. Anläggningen provkördes under våren 1958 och togs i bruk året därpå. Säkerhetskraven och krisberedskapen för en samhällsviktig anläggning som Hässelbyverket, var naturligt höga. Två stora bergsrum sprängdes ut med en volym på 10 000 respektive 20 000 m². Utöver den primära funktionen som lagring av olja var de anpassade för att fungera som driftverkstad samt skyddsrum där det även fanns en reservkraftkälla för att trygga verkets energiförsörjning i händelse av en krigs- eller krissituation. En åtta meter djup hamn anordnades vid Mälarens strand för bränsletransporter. Mellan strandlinjen och kajen ordnades även en stor bassäng för lagring av kol vilket minskade brandrisken samtidigt som nedsmutsning genom koldamm minskade.¹⁷ Andra dolda delar av anläggningen var det vidsträckta nätet av kulvertledningar för värmedistributionen. I den första utbyggnadsfasen förgrenade sig verkets kulvertledningar omkring 20 km.

Den 29 juni 1960 invigdes verket. I Dagens nyheter kunde man läsa ”Över turbinernas grönmålade kupor reste sig den bärande stålkonstruktionen mot ett avlägset tak som rösterna studsade mot. Högtidstalarna berömde konstruktörerna och entreprenörerna som genom samfällda ansträngningar försett Stockholm med nordens största och modernaste kraftvärmeverk. Det var rent som på ett sjukhus och vacker som i kyrkan. /.../ Ingen kan ana att de (oljepannorna) rymmer kol och olja och dånande eld.” Närvarande vid invigningen var bland annat borgarrådet Agrenius, stadsfullmäktiges ordförande Carl Albert Andersson. Gästerna transporterades åter till staden och middag i Stadshuset med Vaxholm trean som lagt till vid verkets egen kaj. Journalisten avslutade sin beskrivning med orden: ”Trean hade babords slagsida hela vägen in för baren låg på den sidan”.¹⁸

Arkitekturen

Fotografiet från tidigt 1960-tal visar anläggningens ursprungliga karaktär. Förändringar har framförallt skett av kraftverksbyggnadens planform, entréhallen i kontorsbyggnaden samt uppförandet av verkstaden som vid fototillfället ännu inte byggts. Källa SSA.

Anläggningen ritades av arkitekt Sture Frölén tillsammans ingenjör Inge Wernius. Samtidens dagspress var till övervägande del positivt överraskad av anläggningens arkitektoniska kvaliteter. Svenska Dagbladet ansåg att arkitekten lyckats ”över förväntan. Visserligen har han (arkitekten, förf. anm.) inte lyckats trola bort en anskrämlig skorsten, men byggnaden ser, rentav prydlig ut i sitt hölje av glas, tegel och aluminium. Därtill kommer att entreprenörerna kunnat så placera värmeverket ”i lä” av ett berg, att Hässelbyborna slipper se på kilowattgrannen om de så vill”.¹⁹

Hässelbyverkets byggnader ovan mark uppfördes med en stomme i stål med icke bärande väggar av tegel och tak av lättbetong. Konstruktioner och grundmurar under mark gjöts i betong. För att skydda omgivningen mot buller men även av rent estetiska skäl murades de stora ljusinsläppen mot turbinhallen med betongglas.

Anläggningen utformades med en kontorsbyggnad i fokus. Uppburen på pelare och med en utmärkande gestaltning i puts i tidstypisk stil gav den verket en välkomnande entré. I anslutning till kontorsbyggnaden uppfördes kraftverksbyggnaden med turbinhallarna. Kraftverksbyggnaden gestaltades i tegel med en avtrappande form mot vattenspegeln i väster och den stora volymen balanserades av stora och långa vertikala fönsterband. Sammantaget kännetecknas verkets uttryck av arkitekten Sture Frölén's hand och formspråket liksom materialvalen återkommer i det samtida uppförda Ågesta atomkraftverk, ritat av Frölén.

Kontorsbyggnaden innehöll två trapphus, det ena var ett internt trapphus för tjänstemännen medan det andra även hade anslutning till kraftverksbyggnaden och sannolikt nyttjades av kraftverksbyggnadens personal. Kontorsbyggnadens våningsplan innehöll en mittkorridor och kringliggande kontor. Det översta planet var inrett som restaurang med vacker utsikt över Mälaren. Till skillnad från övriga byggnader inom verket formgavs kontorsbyggnaden med dörr- och väggpartier av ek, fönsterbrädor av sten och trapphus i tidstypisk cementmosaik och färgstark färgsättning. Kraftverksbyggnaden bestod av tre våningsplan där den översta våningen avtrappade i höjd mot väster. Huvudplanet rymde själva maskinsalen med manöverdon för ångpannor och turbiner. I övergången mellan kontorsbyggnaden och kraftverksbyggnaden var verksamhetens hjärta placerad, kontrollrummet. I rummet fanns manövertavlor som övervakades från ett centralt placerat skrivbord.

Kontrollrummet i sin ursprungliga skepnad med taklanterniner som följer rummets form. Källa SSA

Funktion och drift

Fjärrvärmen som Hässelbyverket producerar levereras i ett slutet rörsystem där vattnet skickas ut från verket med en temperatur på ca 75 grader på sommaren och 120 grader på

vintern och återkommer nedkyllt till 50–60 grader. Idag drivs verket med pellets men här nedan beskrivs värme- och elproduktionen som den såg ut vid uppförandet, som i stort sett ser likadan ut idag med undantag för drivmedlet:

Bränslet lossas från ankommande fartygen med hjälp av en brokran. Kajen består av en betongkonstruktion av landstigningspontoner som användes under Andra världskriget av den amerikanska militären vid Normandie 1944 och bogserade till Sverige året efter.²⁰

Fotografi från 1960-talet visar hamnbassängen med kran dit fartygen anlände med kol. Vattenbassängen i vilken kolet lades rynde 100 000 ton. Källa SSA

Från Kajen transporterades kolet på slutna band till ångpannornas kolfickor via ett krosshus där kolet grovrensades och krossades om det behövdes. Kolet förbrändes därefter i verkets tre ångpannor, 32 meter höga och 100 ton tunga. Väggarna i pannorna är klädda med vattenfyllda rör och när bränslet eldas i pannan hettas vattnet i rören upp och blir till ånga. Den 520 grader heta ångan leds vidare till turbinerna och får skovelbladen att rotera. Rörelsen omvandlas dels till el i en generator och värmer upp fjärrvärmevattnet som sedan kan pumpas ut i ledningssystemet fram till kunderna. Den förbrukade ångan omvandlad till vatten återgår till pannorna för att hettas upp på nytt. Till Hässelbyverket hör även två mindre oljeeldade ångpannor för värmealstring sommartid när behovet var lågt. Röken som bildas vid förbränningen i pannorna leds ut via rökgasfilter placerade på en bergsterrass på verkets baksida. Filtren tvättar röken från orenheter och partiklar innan den släpps ut genom skorstenenarna.

Varje turbin är försedd med en turbinpulpeter med instrument för att övervaka och reglera driften. Ursprungligen var manöverpulpeter målade i åskblått, rosarött och grått.²¹ I övrigt styrdes Hässelbyverket centralt från kontrollrummet. Kontrollrummet anslöt till kontorsbyggnadens femte våningsplan och hade visuell kontakt med turbinhallen via ett fönster. Till verket hörde även tre varmvattenackumulatorer klädda med aluminiumplåt som utjämnade belastningstopparna. Genom att lagra värme under de timmar som nätet var lågt belastat, på natten eller inför veckoslut kunde den sedan pumpas ut när behovet var som störst.

Utemiljön

Det var en medveten strategi att så naturligt som möjligt integrera anläggningen i platsens befintliga naturmark och topografi. Exempelvis gestaltades och tillgängliggjordes marken mellan kraftvärmeverkets kaj och byggnader som en del av det parkområdet som löpte utmed stranden. Stadsträdgårdsmästare Holger Blom var själv involverad i ärendet och uttryckte tidigt idén om en småbåtshamn på platsen, vilken även förverkligades genom tillvaratagande sprängsten som dumpats i Mälaren under bygget. Planteringar anordnades kring värmekraftverket.

Fotografiet visar utemiljöns gestaltade parkkaraktär med prydnadsträd och tallar. Källa SSA

Mellan anläggning och kajen gestaltades utemiljön med en poppelallé. Bilden ovan vittnar om verkets integrerade kontakt med vattnet och hur vegetationen verkade för en mjukare inramning av anläggningen. Källa SSA.

Verket som arbetsplats

Ursprungligen bemannades verket av cirka 80 anställda under ledning av 1:e ingenjör Inge Wernius. Enligt samtida källor hämtades en del av personalstyrkan från Värtaverket i Stockholm.²² Hur såg då arbetsdagen ut i det aldrig vilande kraftverket? Personalen jobbade i tre skift. Under natten på 1960-talet bemannades kontrollrummet av två maskinister: Åke Ahlin och Lars Erik Perneberg. En skötte ångan och den andra den elektriska kraften men båda hade bakgrund som maskinbefäl till sjöss. Enligt uppgift hade större delen av maskinisterna vid denna tid en bakgrund som sjömän med vana av skiftarbete.²³

Utbyggnaden av Hässelby kraftvärmeverk – etapp 2

Flygfotografiet visar fastighetens karaktär efter utbyggnaden. Bland annat har kraftverksbyggnaden förlängts mot norr men samgestaltats med den ursprungliga byggnadskroppen. Den glidformsgjutna skorstenen har tillkommit liksom verkstadsbyggnaden söder om kraftverksbyggnaden. Källa: Stockholm energis arkiv, SSA

År 1963-1968 byggdes Hässelbyverket ut åt norr i syfte att utvidgas med ytterligare en ångpanna och turbin. Utbyggnaden samgestaltades med den ursprungliga byggnadens arkitektur. Den nya turbinen (beställd 1963) levererades av Stal-Laval och var med sina 160 000 kw den största turbintyp som fanns i drift i Sverige. Turbinen drevs av en 30 meter hög ångpanna, som i likhet med verkets befintliga tre ångpannor tillverkades av Maskinverken med en kapacitet att producera 490 ton ånga per timme.²⁴ 1969 kompletterades de två bergrummen med ytterligare två på 30 000 respektive 40 000 m².

I samband med tillbyggnaden uppförde verkstadsbyggnaden omkring 1963, från början med det huvudsakliga syftet att fungera som godsmottagning och lager vid byggnationerna. Enligt ursprungliga ritningar innehöll byggnaden ett större verkstadsrum där den inre delen närmast berget var anordnad som en avskild svetsverkstad med en travers som löpte utmed rummets hela längd, golv av industriasfalt. I byggnaden fanns även verktygsförråd och mindre kontorsrum förlagda den västra gaveln med utsikt mot sjön.²⁵ I och med verkstadsbyggnadens tillkomst ersatte den driftverkstaden i den ena bergrummet.

Konstverk

I samband med utbyggnaden för ångpanna 4 försågs parkstråket i närheten av kontorsbyggnaden med en skulpturgrupp av konstnären Marie Stenquist. Skulpturgruppen i fyra delar med namnet ”Grupp och individ” gestaltades med mjuka former ”ägg, bullar, bröst” som skulle vara en mänsklig kontrast till anläggningens räta stramhet och räta vinklar. Konstverket var ursprungligen tänkt att uppföras i marmor men materialet ändrades på inrådan av Elverkets tävlingsjury till brons på grund av risken för att marmorn skulle vittra av luftens svaveldioxid, särskilt då det var placerat så nära kraftverkets skorsten.²⁶

Förändringar

I Hässelbyverket dominerade oljeeldningen fram till den stora oljekrisen 1973. Fram till dess hade endast en förhållandevis liten mängd kol förbränts vid verket. Den turbulenta situationen på oljemarknaden under 1970-talet ledde fram till beslutet att bygga om Hässelbyverket för uteslutande koleldning år 1980. Åren 1980 till 1983 gjordes kompletteringar av verkets tekniska utrustning för att helt gå över till kol som drivmedel. Förändringarna innebar nya kolmatare, kolkvarnar och brännare och en ny anläggning för omhändertagande av flygaska och slagg uppfördes vid denna tid.²⁷

1991 togs beslut om en omställning av Hässelbyverket till biobränsleeldning i form av träpellets som genomfördes omkring årsskiftet 1993/94.²⁸ År 2013 förstärktes anläggningen i Brista med en avfallseldad panna vilket medförde att Hässelby inte behövdes i samma utsträckning och säsongen minskade. Idag är pannorna igång mellan mitten av oktober och i början av maj.

2011 inleddes diskussioner mellan Fortum och Stockholm stad om att flytta verket och bygga bostäder på marken vars attraktionskraft ökat i takt med en växande befolkning och sitt centrala läge nära tunnelbanan. Förstudier från Stockholm Exergi AB ledde till beslutet att ersätta kraftvärmeverket med en ny anläggning i Lövsta, som projekteras i skrivande stund.

Del 2, kulturhistorisk värdering

Bebyggelsen inom undersökningsområdet ingår i den sammanhängande kulturmiljön Hässelbyverket. Varje del värderas var för sig, men måste förstås och värderas i förhållande till sin omgivning och som beståndsdelar i en större helhet. Motiveringen av det kulturhistoriska värdet utgår från tre huvudsakliga perspektiv. Perspektiven är: *lokal* respektive *nationell energihistoria*, *stadsdels/lokalhistoria* samt *landskaps- och parkhistoria*. För en beskrivning av bebyggelsens kulturhistoriska värden på detaljnivå se följande kapitel Karakterisering och förhållningssätt.

Brytpunkt i Stockholms energihistoria

Hässelby kraftvärmeverk har som helhet stora kulturhistoriska värden som Stockholms första kraftvärmeverk och som Stockholmsområdets mest helgjutna exempel på ett kraftvärmeverk från efterkrigstiden. Den lokala betydelsen förstärks av att anläggningen ritades av arkitekt Sture Frölén som även utformade Ågestaverket, Sveriges första kärnkraftverk för kommersiell drift. Ågestaverket är samtida med Hässelbyverken och de båda uppvisar flera likheter med varandra i fråga om formspråk, material och teknisk utrustning. Samhörigheten uttrycks bland annat i valet av fasadmateriäl så som tegel, puts, aluminium och betongglas. Båda verken är pionjäranläggningar som introducerade nya energiformer i huvudstaden och har på grund av detta stora energihistoriska värden för Stockholm. Om det rivningshotade Ågestaverket försvinner ökar Hässelbyverkets kulturhistoriska värde än mer då det kvarstår som Stockholms mest epokgörande kraftverk från tiden. Hässelbyverket måste även värderas i relation till Stadens övriga kraftvärmeverk: Högdalenverket 1970, Akallaverket 1973, Hammarbyverket 1986, Bristaverket 1997 och del av Värtaverket 2016. I en översiktlig jämförelse med dessa framstår Hässelbyverket som det energihistoriskt viktigaste och arkitekturhistoriskt mest genomarbetade exemplet tillsammans med Värtaverket.

Pedagogisk kraftverksarkitektur av nationell betydelse

Hässelbyverket har ett stort kulturhistoriskt värde som Sveriges största och mest moderna kraftvärmeverk i sin tid. I jämförelse med andra tidiga kraftvärmeverk som exempelvis Göteborg (Rosenlund 1954), Karlstad (Yttre hamnen 1948), Linköping (1964) och Malmö (Heleneborg 1960) framstår Hässelbyverket som ett av de mest genomarbetade och avläsbara från efterkrigstiden. Den arkitektoniska gestaltningen är ovanligt hög vilket framförallt uttrycks den modernistiska, strama arkitekturen. I ett internationellt perspektiv är kraftverksbyggnader i tegel representativa för perioden fram till och med 1950-talet, varefter ett mer rationaliserat byggande med betong- och plåtfasader tog vid. Hässelbyverket kan därför betraktas som en god representant på internationell kraftverksarkitektur under 1900-talets första hälft. Kontorsbyggnadens är utvändigt välbevarad från 1950-talet och har stora värden som exponent för efterkrigstidens moderna kontorsarkitektur, vilket också gör byggnaden till en av anläggningens tydligaste tidsmarkörer. Ett annat viktigt karaktärsdrag är kontorshusets bärande betongpelare i marknivån som är signifikanta för Fröléns övriga modernistiska husproduktion i Stockholm, som exempelvis Askrikegatans stadsvillor eller Rindögatans punkthus på Gärdet från 1930-talet.

Hässelbyverkets utformning med sin glesa och tydligt funktionsseparerade bebyggelsestruktur gör att det sannolikt kan räknas till en av landets mest pedagogiska anläggningar för att förmedla kunskap om fjärrvärmeproduktion. Varje steg i produktionen är visuellt urskiljbart i byggnadernas placering på området och deras individuella utformning. Av den anledningen är bevarande av huvudkomponenterna i varje steg i energiproduktionen viktiga för att förstå helheten. Fysiska uttryck som är särskilt viktiga för att knyta ihop anläggningens olika

produktionssteg är kranen i *zon 1* knuten till bränsletransporten. I *zon 2* är kraftverksbyggnadens avtrappade volymer viktiga markörer för själva fjärrvärmeproduktionen och markerar innehållet: ställverk, turbin- respektive ångpannehall. I samma zon berättar kontorshusets ”civila” karaktär om verkets administrativa drift och bergrummens portöppningar om efterkrigstidens säkerhetspolitiska läge och säkerställandet av verkets drift. I *zon 3* är de två höga skorstenarna de tydligaste markörerna för platsens industriella funktion och slutet i produktionskedjan, reningen av rökgaserna. Invändigt är de framförallt kraftverksbyggnadens stora turbin- och ångpannehall med sina rumsvolymer, den synliga stommen och delar av den tekniska utrustningen som är värdefulla för förståelsen av kraftverkets ursprungliga funktion. Särskilt stora värden har kontrollrummet som med sina välbevarade instrumentpaneler från uppförandetiden är sällsynt i Stockholm, sannolikt även i landet i stort. Som anläggningens hjärta och centrum för den tekniska driften har rummet stora pedagogiska kvaliteter av närmast museal karaktär.

Nyckelkomponent i utbyggnaden av Stockholms västra ytterstadsdelar

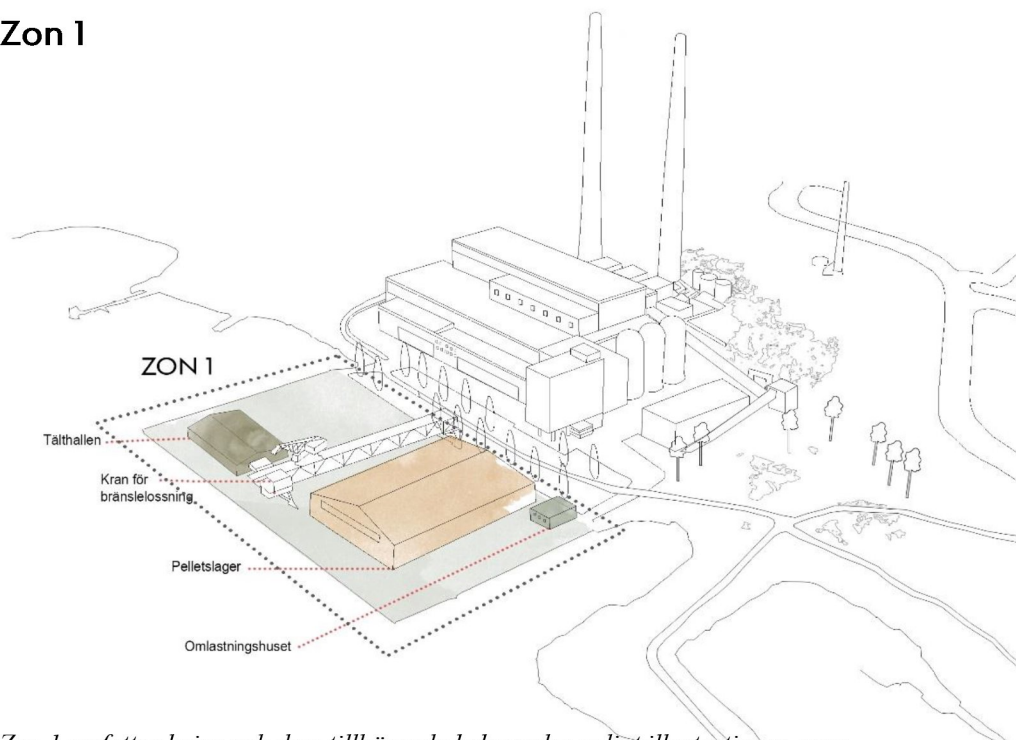
Hässelbyverket är värdefull i ett lokalhistoriskt sammanhang som en nyckelkomponent i den ursprungliga utbyggnaden av Stockholms västra tunnelbaneförorter. Kommunaltekniska anläggningar av Hässelbyverkets slag är samhällshistoriskt värdefulla eftersom de var grundläggande komponenter i stadsdelarnas utformning som berättar hur invånarna försörjt i olika tider. Även utformningen av bebyggelsen i Hässelby strand påverkades på ett direkt sätt av kraftvärmeverket, vilket bland annat illustreras av utsparade grönområden som avgränsande buffertzoner mot industrimiljön. Hässelbyverket var även orsaken till att bostadsområdena i de västra ytterstadsdelarna i huvudsak saknar panncentraler, vilket tidigare var standard i tunnelbanestäderna. Det lokalhistoriska värdets kraftfullaste exponent är de två höga skorstenarna som på grund av verkets dolda placering intill bergssidan, är de enda synliga delarna av anläggningen från norr och öster liksom från anslutande stadsdelar.

Park – och landskapshistoriska värden

Utemiljöerna i Hässelbyverkets närhet och omgivning uppvisar en bred variation vad gäller historiskt sammanhang och karaktär. De närmaste omgivningarna (karaktärsområde 1) är en del av anläggningens ursprungliga gestaltning och har stora landskapsarkitekturhistoriska värden som ett tydligt uttryck för de demokratiska ideal som präglade Stockholms parkplanering under efterkrigstiden. Småbåtshamnen, parkstråkets dämpande ridå av popplar och strandlinjens vegetation illustrerar Stadens ambitionsnivå att tillgängliggöra och dämpa kraftverkets negativa påverkan i det befintliga skärgårdslandskapet. Greppet att låta av platsens befintliga förutsättningar, topografi och karaktär vara styrande för gestaltningen är ett värdefullt uttryck för den så kallade Stockholmsstilen, det modernistiska parkideal som dominerade Stockholms parkplanering under efterkrigstiden. De yttre omgivningarna kring verket bidrar med ytterligare tidsdjup. Hässelby strandbad (karaktärsområde 3) de har stora värden som stadens äldsta gemensamhetsbad för män och kvinnor och är fortfarande ett välbesökt bad i västerort. Inom strandbadet och det före detta sommarstugeområdet finns även spår av ett äldre jordbrukslandskap som präglade området fram till 1900-talet. Detta historiska sammanhang uttrycks framförallt genom förekomsten av gamla ekar, omnämnda i äldre kartmaterial redan omkring 1800-talets början, vilket gör att träden utöver sina naturvärden även har stora kulturhistoriska värden. Barrskogen (karaktärsområde 4) ansluter till Hässelby begravningsplats anlagd i slutet av 1920-talet och är värdefull framförallt som buffertzon mot det lagskyddade kyrkliga kulturminnet. Områdets värde grundar sig även på att begravningsplatsens gestaltning på ett medvetet sätt utgick från och integrerade skogsområdets karaktär och topografi.

Del 3, karakterisering och förhållningssätt

Zon 1

Zon 1 omfattar kajen och dess tillhörande bebyggelse enligt illustrationen ovan.

Kajens funktion är för lossning och vidare transport av kraftvärmeverkets bränsle. Kajen vilar på utfyllnadsmassor av sprängsten med ett yttre ramverk sammansatt av ursprungliga betongpontonier. Den inre delen av kajen där *pelletslagret* och *tälthallen* är placerade består av en sekundär gjuten betongkonstruktion.

Omlastningshuset

Den mindre byggnaden i två våningar är belägen vid den södra kajkanten och fungerar som omlastningshus för bränslet. I byggnadens nedre del växlar bränslet transportband för vidare transport via en underjordisk kulvert till nästa omlastningsplats i Krosshuset. Bottenvåningen tegelmurar är ursprungliga och ovan dessa utmärker sig en sekundär påbyggnad, delvis i avvikande tegel. Utmed andra våningens östra och södra fasader sträcker sig en konsolburen gångbrygga i galvaniserat stål som ansluter till marknivån genom en trappa. Ett antal sekundära par- och enkeldörrar i stål ansluter till byggnadens två våningsplan. I den västra fasadens bottenvåning sitter tre ursprungliga fönster i trä.

Pelletslagret

Byggnaden är placerad på kajens södra del och uppförd som en stor öppen lagerhall för pellets med rektangulär planform. Bränslet lossas med kran från fartyg och förs vidare in i byggnaden genom ett system av upphöjda transportband. Byggnadens bärande stomme i stål, markeras i exteriören som ett fackverk av stående och snedställda pelare och balkar. Ovanpå en hög sockel av prefabricerade betongelement vilar lättväggar med fasadbeklädnad av vitmålat skivmaterial. Byggnaden täcks av ett flackt sadeltak ovanpå vilket två låga teknikvåningar sträcker sig i husets längdriktning med brutna takfall. Ljusinsläppet sker i huvudsak från fönsterband på den västra gaveln mot vattnet.

Kranen

Kranen vid kajens västra kant är ursprunglig och används för lossning av bränsle från transportfartygen. Typen är en så kallad spårgående brokran som kan flyttas i sidled med hjul som löper på järnvägsräls. Stommen är en nitad fackverkskonstruktion i stål med tillhörande förar- och maskinhytt. I portalens främre del finns även den äldre lastfickan för kol bevarad. Idag används en sekundär lastficka för pellets vid sidan om kranen.

Tälthallen

Tillfällig tältkonstruktion på kajens norra del som inrymmer en öppen lagerhall för verkets pelletshantering. Byggnadens har en stomme av stål och ett ytterhölje av plastbelagd duk i grön och vit kulör.

Kort historik

Kajens betongkonstruktion består av landstigningspontoner använda under Andra världskriget av den amerikanska militären vid Normandie 1944 och bogserade till Sverige året efter.

Kranen är ursprunglig från 1950-talet och användes för lossning av kol från fartyg och vidare transport av lagrat bränsle i kolbassängen som traversen överbryggade. Kranen är sannolikt en av de äldsta bevarade kranarna i kommersiell drift i Stockholmsregionen. *Omlastningshuset* är en del av den ursprungliga anläggningen från 1959 och byggdes på med en andra våning för el, ventilation och styrutrustning på 1990-talet i samband med Hässelbyverkets omställning till pellets. *Pelletslagret* och *tälthallen* uppfördes även de i samband med omställningen omkring år 1993. Byggnaderna är placerade på vad som tidigare var en öppen vattenfylld bassäng för förvaring av kol innanför den yttre kajramen.

Värdefulla delar

Stora värden har kajen som sådan, särskilt anläggningens form och utbredning, de ursprungliga yttre betongpontonerna och deras synlighet i kajkanten. Stora värden har *kranen*, uttryck genom den ursprungliga fackverkskonstruktionen i stål, maskin- och kranhytt, lastficka samt delar av markens järnvägsräls.

Vissa värden har *omlastningshusets* grundläggande karaktär avseende ursprunglig planform, typ av fasadmateriell och fönsteröppningar mot väster.

Ringa värden har *pelletslagret* och *tälthallen* i helhet och detalj.

Förhållningssätt Zon 1

- Ny bebyggelse tar utgångspunkt i den befintliga byggnadshöjden på kajen för att bibehålla kulturmiljöns synlighet och kontakt med vattnet.
- Ny bebyggelses placering och typologi bör studeras med utgångspunkt i kulturmiljöns synlighet från vattnet och närmaste omgivning.
- Kranen ska bevaras som en resurs och betraktas som kajens kraftfullaste historiska förankring till kraftvärmeverket.
- Kajens yttre stomme av flytpontoner från andra världskriget ska bevaras fortsatt synliga mot vattnet och verkets närmaste omgivning.

Fotografier Zon 1

SSM_10034605

SSM_10034595

Kajen utgör kraftvärmeverkets port mot vattnet och har en stor pedagogisk betydelse för verkets drift och placering vid vattnet. Kajen är uppförd på pontoner från andra världskriget. De karaktärsskapande betong-pontonerna är viktiga för kajens uttryck och en del av dess ursprungliga utformning.

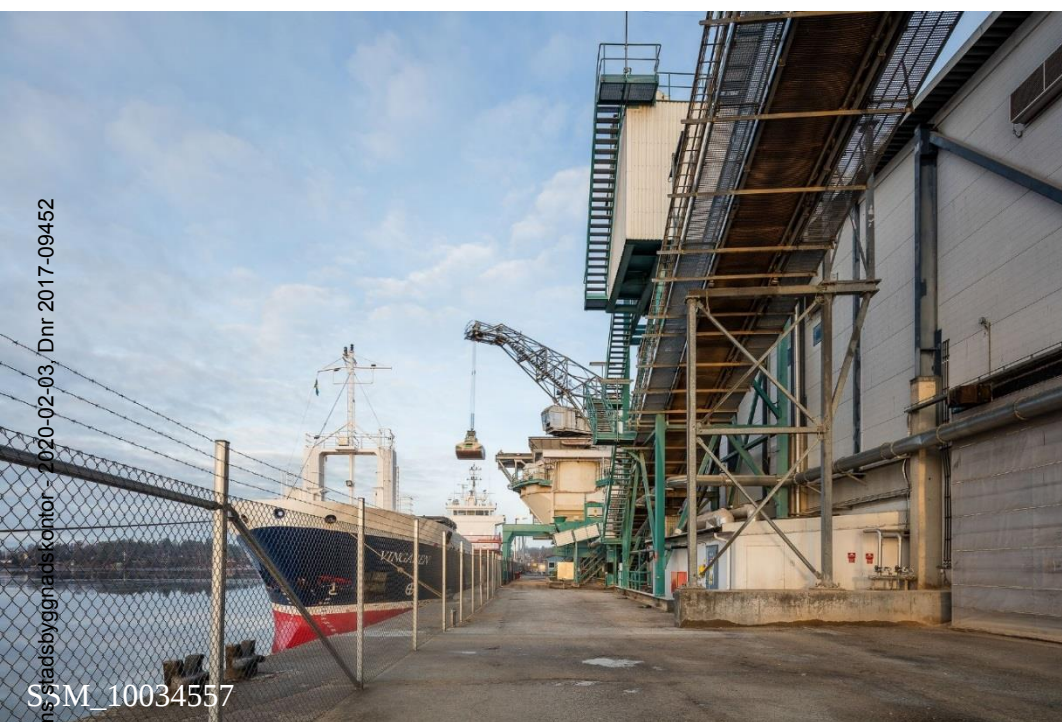
På kajen står ett omlastningshus (bild SSM_100334595) där bränslet växlar band för vidare transport till kraftverksbyggnaden. Bottenvåningen är ursprunglig, påbyggd under 1990-talet.

SSM_10034606

Den ursprungliga kranen är uppförd i fackverkskonstruktion och utgör kajens kraftfullaste uttryck för dess historiska funktion och koppling till kraftvärmeverket.

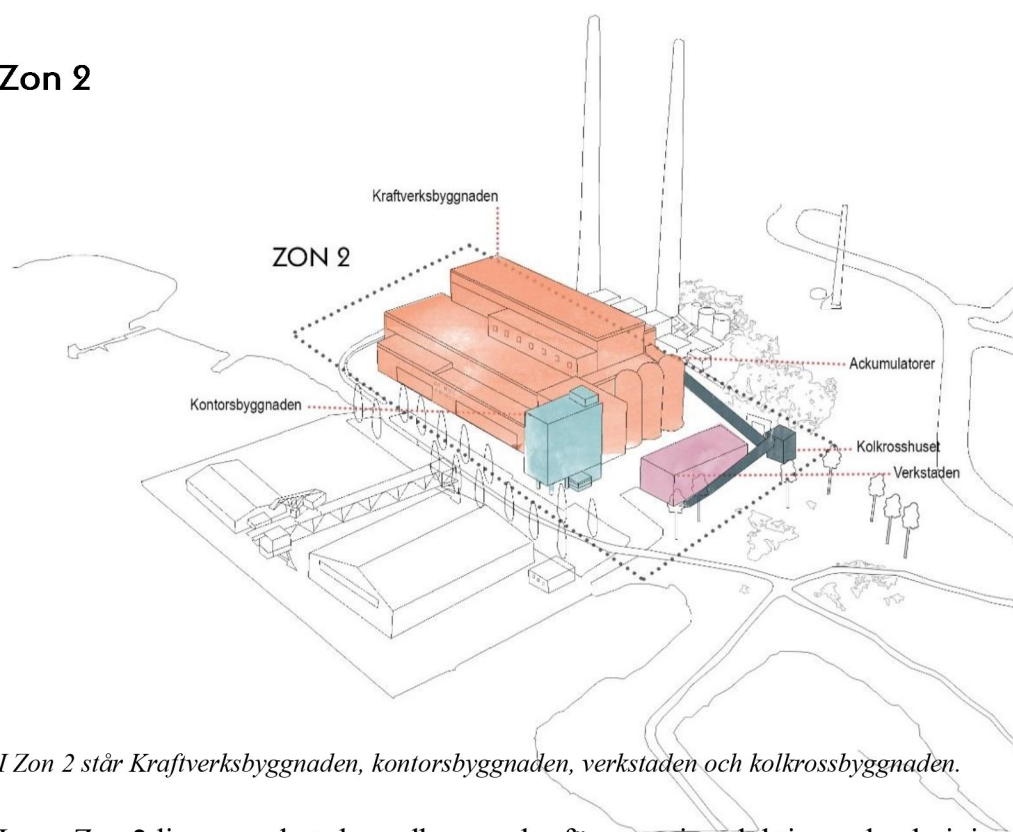

SSM_10034557

Sedan kajens tillkomst 1959 bibehåller den ursprungliga kranen sin funktion och lossar bränsle från tillresta fartyg. Den ursprungliga bassängen för kol är dock ersatt av ett pelletslager som syns till höger i bild.

Zon 2

I Zon 2 står Kraftverksbyggnaden, kontorsbyggnaden, verkstaden och kolkrossbyggnaden.

Inom Zon 2 ligger verkets huvudbyggnader för energiproduktion och administration. På området finns även byggnader för bränsletransport och verkstad. I följande text beskrivs de olika byggnadskropparna för sig, både vad gäller nuvarande karaktär som kort historik och värdebeskrivning. Beskrivningen av förhållningssätt gäller hela zonen.

Kraftverksbyggnaden

Exteriörer

Kraftverksbyggnaden är placerad mot en framsprängd bergssida med huvudfasaden vänd mot vattnet i väster. Stommen ovan mark är av stål, grund- och källarmurar av betong och yttermurar av tegel. Byggnaden täcks av ett platt papptäckt tak på en stomme av stål och lättbetong.

Byggnaden är sammansatt av tre långsträckta volymer som avtrappas mot vattnet i väster. I den främre, lägre volymen finns ställverket, mellanvolymen inrymmer maskinhallen och den högsta volymen omsluter ångpannehallen. Mot ångpannehallens södra gavel ansluter tre höga ackumulatorer i ursprungligt läge och framför dessa två sentida expansionskärl, alla utvändigt klädda med profilerad aluminiumplåt. Kraftverksbyggnadens fasader är i huvudsak av ursprungligt rödbrunt maskinslaget tegel. Fasaderna karakteriseras även av partier täckta med aluminiumplåt som förekommer exempelvis vid takfot, på kontrollrummets västra yttermur vid maskinhallen och på ångpannehallen. Det huvudsakliga ljusinsläppet sker genom ursprungliga horisontella fönsterband under takfoten mot maskin- och ångpannehallen, som speglar de stora rumsvolymer i exteriören. Ångpannehallen har även fönsterband mot östra långfasaden liksom vertikala fönsterband på gavlarna. Fönsterbanden har öppningsbara vädringsrutor på regelbundet avstånd och är delvis murade med betongglas. Tillsammans med teglet och aluminiumplåten skapas ett tydligt materialmässigt tema i Hässelbyverkets arkitektoniska formspråk. Fönster i murade eller plåtklädda fasadytor är i huvudsak relativt

små med en kvadratisk form, i likhet med verkets övriga tegelbyggnader från 1950- och 60-talen.

Interiörer

Kraftverksbyggnadens inre upptas till övervägande del av två stora rumsvolymer, turbin- och ångpannehallen som mäter över 100 meter i längdriktningen. I byggnaden finns ett antal trapphus som förbinder hallarna med bland annat kontrollrum, filterplan och ställverk. Trapphusen bevarar sin ursprungliga karaktär utmärkt av gjutna golv och trappsteg av betong, rörräcken i stål och oputsade tegelväggar. Under hallarna finns en nedre så kallad kondensornivå och under denna, en källare för rör- och kabeldragningar. Kraftverksbyggnadens tekniska hjärta är kontrollrummet från vilket verkets drift övervakas och styrs. Rummet förbinds med hallarna genom ett trapphus i söder och har visuell kontakt med maskinparken genom ett ursprungligt fönster i turbinhallens södra gavelmur.

Invändigt har hallarna en öppen sammankoppling med varandra. Turbinhallens höjd är ca 15 meter i den övre nivån medan ångpannehallen mäter närmare 35 meter och är given av ångpannornas storlek. Hallarna karakteriseras av sin inre ursprungliga stomme av kraftiga pelare och balkar i stål och väggar i tegel lika fasaderna. Golven bevarar sin ursprungliga beläggning av mönsterlagd klinker. De nedre nivåerna har en enklare utformning med golv och väggar i omålad betong. Takens stomme av lättbetong är synlig med tillhörande takarmaturer som är sekundära.

Turbinhallens grundläggande funktion markeras av de fyra turbinerna från 1950- respektive 1960-talet som är rummets huvudmotiv. Turbinhallens sydligaste turbiner, G1 och G2, idag målade i svart respektive lila kulör, är så kallade mottrycksturbiner och den tredje turbinen, G3, med lila kåpa är en kombinerad mottrycks- och kondensurbin av DURAX-typ. Den fjärde turbinen G4 med grön kåpa monterades i mitten av 1960-talet. Samtliga turbiner är levererade av Stal-Laval och ångpannorna av Svenska maskinverken. Till varje turbin hör en turbinpulpst för manuell styrning samt ett större antal golvfasta rattar och reglage, alltsammans från uppförandetiden. I maskinhallen finns även en ursprunglig travers för montering och reparation av turbinerna som löper på balkar i rummets längdriktning. I rummets södra del står två elpannor i ursprungligt läge klädda med rostfri stålplåt. Mot ytterväggen fördelar sig tre sekundära teknikbås i plåt tillkomna under 1980-talet. Turbinhallens södra del, belägen under kontrollrummet, upptas av fjärrvärmevattnets cirkulationspumpar. Ångpannehallen domineras av de stora ångpannorna men andra karakteristiska inslag är partier med betongglas för ljusinsläpp mot anslutande trapphus. De nedre nivåerna, kondensor- och källarvåningen, nås via ett antal trappnedgångar omgärdade av ursprungliga stålräcken.

Kontrollrummet är beläget i kraftverksbyggnadens södra del och består av ett ovalt rum med ursprungliga välvda instrumenttavlor i lackerad mintgrön plåt utmed väggarna. Dagsljus förs ner från en rad av taklanterniner som följer rummets runda ytterkant. I övrigt karakteriseras rummet av sekundär inredning, golvmaterial och nedsänkta undertak. Ett inre kontrollrum avgränsas från den ursprungliga volymen genom sekundära glasade väggar i ramverk av aluminium.

Kort historik

Kraftverksbyggnaden uppfördes 1959 och var utrustad med tre ångpannor och turbiner. Byggnaden tillbyggdes i mitten av 1960-talet mot norr för ytterligare en turbin och ångpanna. De stora hallarna och kontrollrummet bevarar till övervägande del ursprunglig gestaltning och teknisk utrustning från 1950- och 60-talen. Under senare delen av 1900-talet och 2000-talet har förändringar gjorts av kontrollrummets ytskikt, framförallt golv och tak. De största förändringarna som påverkade planlösning och fast inredning skedde vid tillkomsten av det inre kontrollrummet på 1990-talet.

Värdefulla delar

Stora värden har *kraftverksbyggnadens* ursprungliga form och avtrappade volymer med avläsbar separering av de olika funktionerna, ångpannehall, turbinhall och ställverk. Byggnadens flacka takform och aluminiumklädda takomfattningar. Fasadens ursprungliga materialpalett i synnerhet brunrött tegel, aluminiumplåt, glas/betongglas. De tre ackumulatorena på södra gaveln med ytbeklädnad av aluminium. Fönstrens utformning och växelspelet mellan sammanhängande fönsterband mot maskinhallar och kvadratiska/rektangulära fönster mot trapphus och mindre lokaler som speglar verkets ursprungliga funktion och innehåll.

Stora värden har kontrollrummets ursprungliga ovala form och öppna planlösning, taklanterniner med ljusförande funktion liksom ursprunglig fast inredning i synnerhet väggarnas instrumentpaneler i helhet och detalj. Stora värden har hallarnas öppna volymer och synliga stomme och takkonstruktion i stål. Oputsade tegelmurar, klinkergolv samt delar av rummets tekniska utrustning, särskilt turbiner, turbinpulpeter och travers och deras samhörighet/koppling till ångpannor och cirkulationspumpar.

Vissa värden har de exteriöra dörr- och montageöppningarnas placering och fyllningar.

Vissa värden har trapphusens placering och grundkaraktär med tegelväggar, gjutna betongtrappor och rörräcken. Ställverk liksom ång- och turbinhallarnas övriga tekniska utrustning, ytskikt och delar.

Kontorsbyggnaden

Exteriörer

Kontorsbyggnaden är sammanfogad med kraftverksbyggnadens sydvästra gavel men har en individuell och tydligt urskiljbar utformning avseende byggnadsvolym och formspråk. Byggnaden är uppförd i sju våningar med första våningen upphöjd på betongpelare, vilket ger byggnaden ett svävande uttryck. Kontorshuset har ett flackt tak täckt av plåt med ett uppskjutande hissmaskinrum ovanför trapphuset. Huvudentrén är placerad i en sekundär låg byggnadsvolym i rött tegel mellan pelarna och byggnadens markanslutna bakre del. Fasaderna har en tidstypisk 1950-talsutformning med slätputsade fasader och sammanhängande horisontella fönsterband på långfasaderna. Mot trapphuset i byggnadens bakre del samt mot entrégaveln i väster är fönstren utformade som enskilda kvadratiska murhåll. Personal matsalen

högst upp på sjunde våningen markeras som ett större sammanhängande fönsterband med utsikt mot vattnet. Med undantag för matsalen bevarar merparten av fönstren ursprungliga träbågar indelade med mittpost samt fönsterbleck i kopparplåt från 1950-talet.

Interiörer

Kontorsbyggnadens nuvarande entréhall ligger i huvudsak i en sekundär byggnadsvolym från 1970-talet och präglas mestadels av sentida ytskikt och delar. Från entréhallen leder två trapphus utrustade med hiss vidare till de övre våningsplanen. Det södra trapphuset är endast förbundet med kontorsvåningarna medan det norra har anslutning till kraftverksbyggnaden och kontrollrummet på plan fem. Trapphusen tillhör byggnadens mest välbevarade rum med ursprunglig svart respektive grå cementmosaik i golv och steg med tillhörande stålräcken och handledare. Det södra bevarar dessutom ursprunglig färgsättning med flingfärg och fondväggar i olika kulörer för respektive våningsplan. Båda trapphusen bevarar ursprungliga glasade dörrpartier i ek mot kontorsdelarna. Planlösningen är ursprunglig och består av kontor- och mötesrum fördelade utmed mittkorridorer. Lokalernas karaktär på samtliga våningsplan präglas av ombyggnader och renoveringar med sentida ytskikt och byggnadsdelar i golv, väggar och fast inredning så som linoleummattor, golvklinker, undertak, socklar och dörrsnickerier från senare delen av 1900-talet samt 2000-talet. De flesta rum bevarar ursprungliga fönstersnickerier med tillhörande vred. I trapphus och personalrestaurang förekommer även ursprungliga fönsterbänkar i slipad svart natursten.

Kort historik

Kontorsbyggnaden uppfördes 1959 och innehöll entré, kontorslokaler och personalmatsal för verkets anställda och besökare. Invändigt är trapphusen välbevarade men i övrigt har större förändringar skett avseende ytskikt och fast inredning i samband med renoveringar i slutet av 1900-talet.

Värdefulla delar

Stora värden har *kontorsbyggnadens* utvändiga volym, gestaltning som skiljer sig från verkets övriga industribebyggelse och markerar den ursprungliga administrativa funktionen. Uttryckt framförallt genom slätputsade fasader och den ljusa avfärgningen indelad i horisontella fält. Marknivåns omålade betongpelare. Horisontella fönsterband och fönstrens ursprungliga form och indelning. Den flacka takformen med uppskjutande hisstorn och materialvalet plåt.

Stora värden har trapphusens ursprungliga gestaltning, fasta inredning och material som exempelvis cementmosaik, stålräcken, glasade dörr- och väggpartier i ädelträ samt det nordöstra trapphusets bevarade färgsättning.

Vissa värden har övrig ursprunglig planlösning, fast inredning och ytskikt.

Verkstaden

Exteriörer

Verkstaden har en rektangulär planform i tre våningar ovan mark med platt tak. Bottenvåningen är ursprunglig från 1960-talet med fasader i rödbrunt tegel och sammanhängande fönsterband. Påbyggnaden i två våningar uppförd på 1990-talet har fasader av putsade betongelement med genomgående vertikala utanpåliggande pelare på långfasaderna. Fönstren i påbyggnaden är medvetet utformade med samma dimensioner och indelning som den ursprungliga verkstadsbyggnaden. Huvudentré och trapphus, uppfört i samband med påbyggnaden, ligger i en framskjuten volym på den norra fasaden. Trapphustornet skjuter upp ovanför taklinjen och har en fasadbeklädnad av emaljerad blå plåt. Samma typ av plåt förekommer som dekorativt element i fasadfält på påbyggnadens gavlar och takfot. Påbyggnaden är förbunden med kraftverksbyggnaden via en gångbrygga, troligen uppförd på 1980-talet och utvändigt klädd i grön emaljerad plåt. Sekundära solskärmar i metall är monterade framför fönstren på västra gaveln och södra fasaden.

Interiörer

Interiört är det framförallt bottenvåningens verkstadsrum som bevarar sin gestaltning från 1960-talet. Hallen karakteriseras i stor utsträckning av sin synliga bärande stomme i stål och tak av betong av samma typ som kraftverksbyggnadens turbinhall. Andra framträdande inslag är ljusföringen från de högt placerade fönsterbanden liksom taktraversen. Våning 1 och 2 trappor i påbyggnaden präglas av ytskikt och byggnadsdelar från 1990-talet för kontorsändamål. Inredningen består i huvudsak av linoleummattor, putsade och vitmålade väggar, undertak av akustikplattor. Snickerier är släta och vitmålade, delvis glasade kulörta laminatdörrar.

Kort historik

Verkstaden uppfördes i samband med verkets utbyggnad omkring 1963 och har sedan dess fungerat som verkstad, lager med mera. Under 1990-talet byggdes verkstaden på med två våningar för bland annat laboratorium.

Värdefulla delar

Vissa värden har *verkstadsbyggnadens* exteriörer, såväl bottenvåningen från 1960-talet som påbyggnaden från 1990-talet. Bottenvåningens tegelfasader, påbyggnadens betongelement och pelare, partier i emaljerad plåt, trapphustorn liksom fönstrens indelning och form på alla våningsplan.

Vissa värden har verkstadsrummets volym och fasta inredning från 1960-talet.

Ringa värden har interiörerna i påbyggnaden, våning 1 och 2 trappor.

Krosshuset

Byggnaden har en kvadratisk planform, yttermurar av rött tegel av samma typ som kraftverksbyggnaden samt ett platt tak. De enda ljusinsläppet finns i den nordvästra gaveln med en vertikal respektive horisontell rad av kvadratiska fönster mot den invändiga trappan och den översta våningen. På samma fasad ligger entréporten som i likhet med fönstren bevarar sin ursprungliga form och placering från uppförandetiden. Transportörerna är ursprungliga med en sekundär slät plåtbeklädnad, delvis lika ursprunglig plåt.

Kort historik

Krosshuset uppfördes 1959 för omlastning av bränsle och fungerade fram till omställningen till pellets på 1990-talet som sorterings- och krossanläggning för kolet innan vidare transport till ångpannornas bränslefickor. Kolet som levererades kunde innehålla alltför grova bitar eller bimaterial som inte var kol som behövde sorteras bort innan förbränning.

Värdefulla delar

Vissa värden har *krosshuset* och koltransportörernas utformning och anslutning till kaj och kraftverksbyggnad. Krosshusets ursprungliga tegelfasader och muröppningarnas placering och form samt transportörernas plåtbeklädnad.

Ringa värden har övriga delar utvändigt och invändigt.

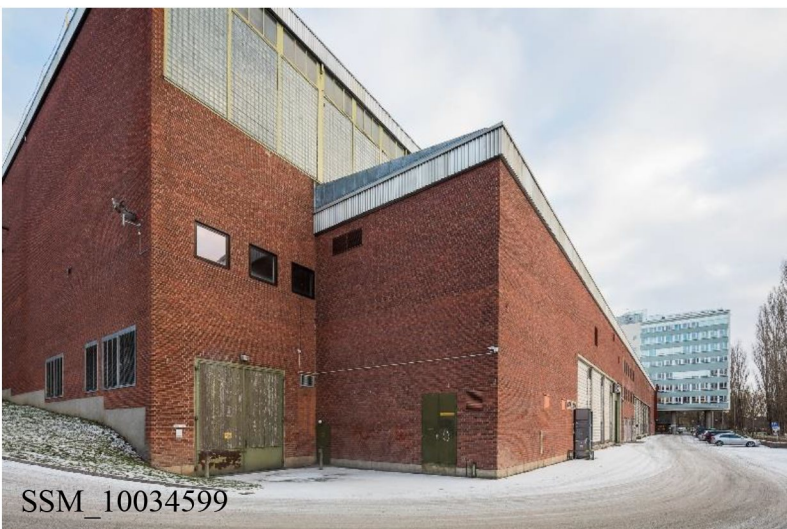
Förhållningssätt Zon 2

- Byggnadernas ursprungliga funktion för kraftvärmeproduktion ska vara vägledande för en ny användning anpassad efter nuvarande karaktär.
- Kraftverksbyggnaden och kontorsbyggnaden är anläggningens huvudkomponenter, visuellt och funktionellt tätt sammanknutna. De bedöms ha stora kulturhistoriska värden och ska bevaras som en sammanhållen enhet för att bibehålla kulturmiljöns värden.
- Vid förändringar bör särskild varsamhet visas för kraftverksbyggnadens huvudfasad mot vattnet samt kontorsbyggnadens exteriörer.
- Generellt är tillbyggnad mer förenlig med kraftverks- och kontorsbyggnadens utpekade värden än påbyggnad.
- Generellt finns ett relativt stort utrymme att ta upp nya muröppningar i kraftverksbyggnaden. Befintliga montageöppningar eller igenmurade öppningar bör utnyttjas i första hand.
- Ackumulatorerna bör betraktas som pedagogiska skulpturer och ett entrémotiv för kulturmiljön.
- Verkstadens befintliga höjd bör inte överskridas i zonens södra del.
- Utred möjligheten att invändigt bevara ett avsnitt av kraftverksbyggnadens hallar i sin fulla höjd, karaktär samt tekniska utrustning, integrerad med en ny användning.
- Utred möjligheten att återanvända/placera ut delar av verkets tekniska utrustning i nya sammanhang eller miljöer i det framtida området.
- I kontorsbyggnaden finns ett relativt stort utrymme för förändringar av planlösning och delar med undantag för trapphusen som bör bevara ursprunglig funktion och karaktär.

Fotografier Zon 2

Kraftverksbyggnadens exteriörer

Kraftverksbyggnadens välbevarade och ursprungliga form med avtrappade volymer mot vattnet, materialpalett i tegel och plåt samt fönsterband och öppningar med glasbetong är viktiga och värdebärande uttryck för byggnadens gestaltning och funktion.

De tre ackumulatorerna på södra gaveln med ytbeklädnad av aluminium utgör ett av verkets tydligaste uttryck för verksamheten och ingår i verkets fondmotiv från söder.

Kraftverksbyggnadens interiörer

SSM_10034584

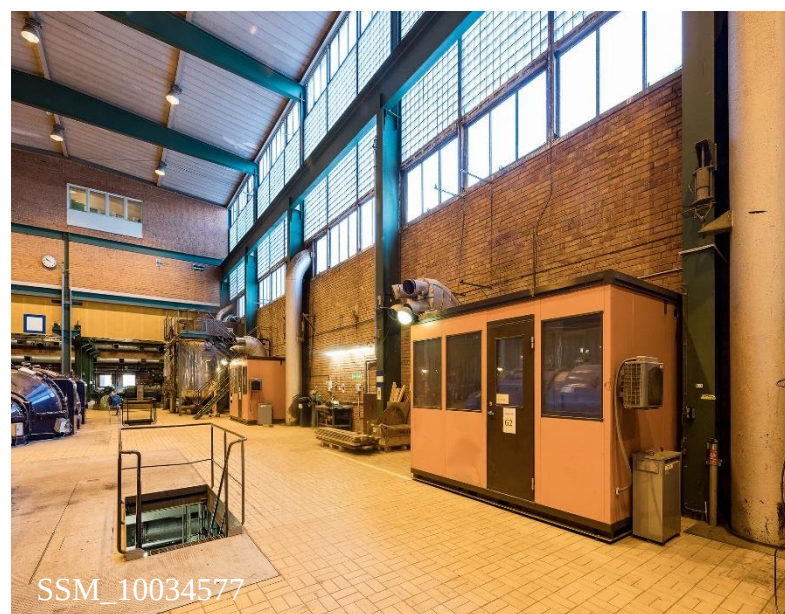
SSM_10034576

SSM_10034579

SSM_10034578

SSM_10034577

Hallarnas öppna volymer och takhöjd, synlig stomme och takkonstruktion i stål är värdebärande uttryck för byggnadens inre gestaltning. Den ursprungliga utrustningen, framförallt turbiner och dess pulpeter har teknikhistoriska värden och kan på ett unikt sätt berätta om både verksamheten och den Svenska tillverkningen av maskiner vid 1900-talets mitt.

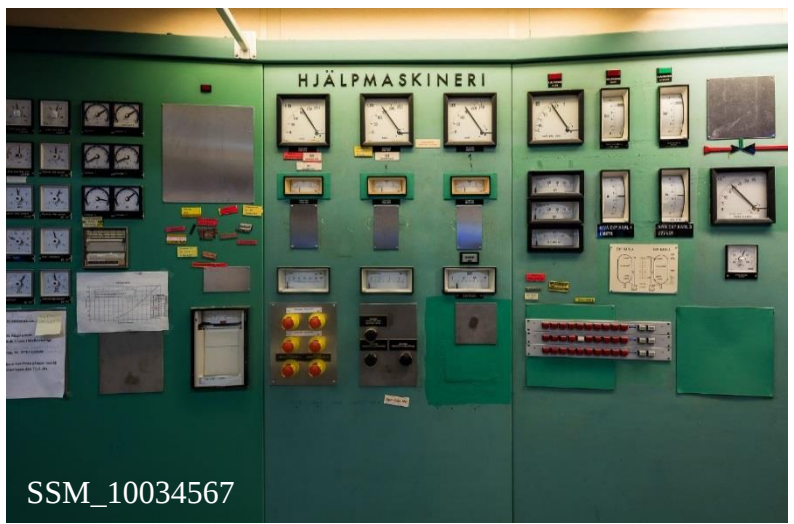
SSM_10034587

SSM_10034570

SSM_10034568

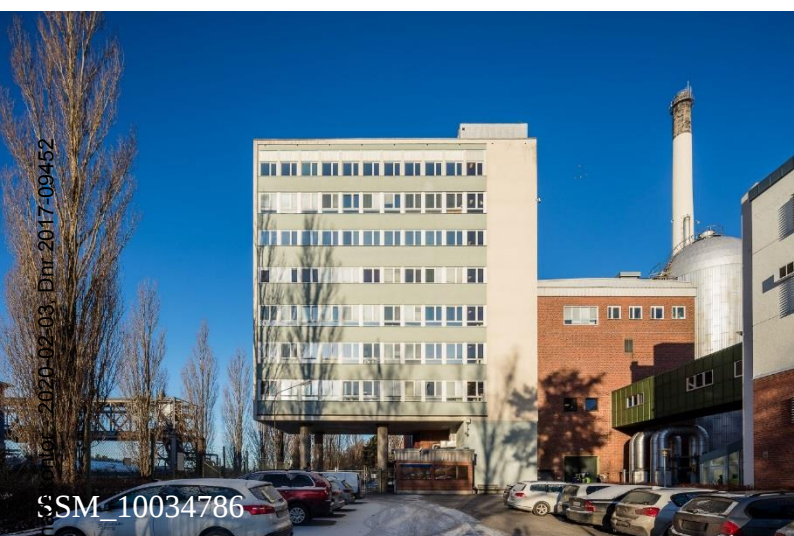

SSM_10034567

Kontrollrummet med sina gröna ursprungliga instrumentpaneler utgör än idag verksamhetens hjärta. Tillsammans med rummets ovala form och ljusinsläpp via taklanterniner ger de förståelse för platsens historiska användning och är uttryck för rummets stora kulturhistoriska värden.

Kontorsbyggnadens exteriörer

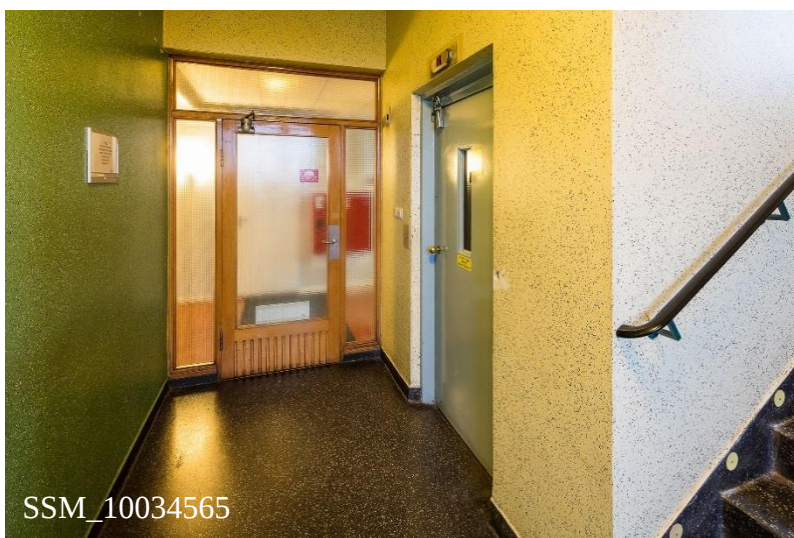
Kontorsbyggnadens gestaltning utmärker sig från övrig bebyggelse och utgör ett fondmotiv för verket från söder. Byggnadskroppen som delvis är uppbyggd på pelare ger ett lättsamt intryck och tillsammans med de slätputsade fasaderna, den ljusa färgsättningen och fönsterband av indelade fönster förmedlas 1950-talets stilideal.

Kontorsbyggnadens interiörer

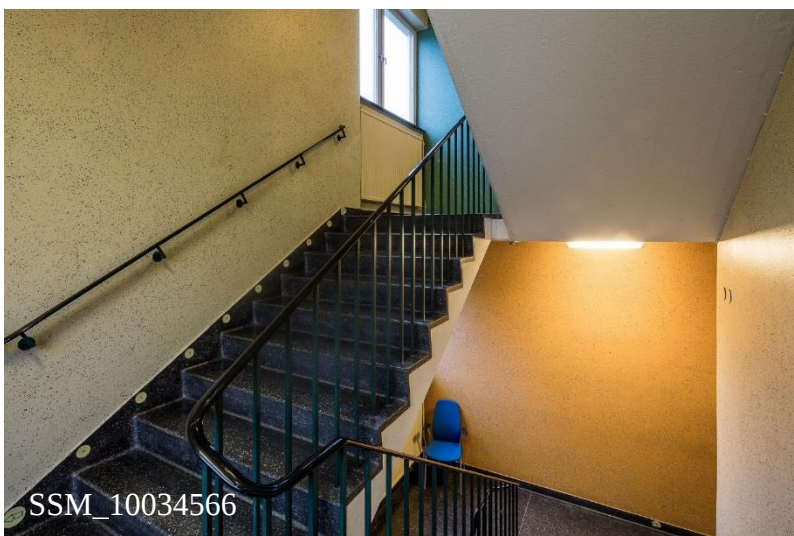
SSM_10034569

SSM_10034565

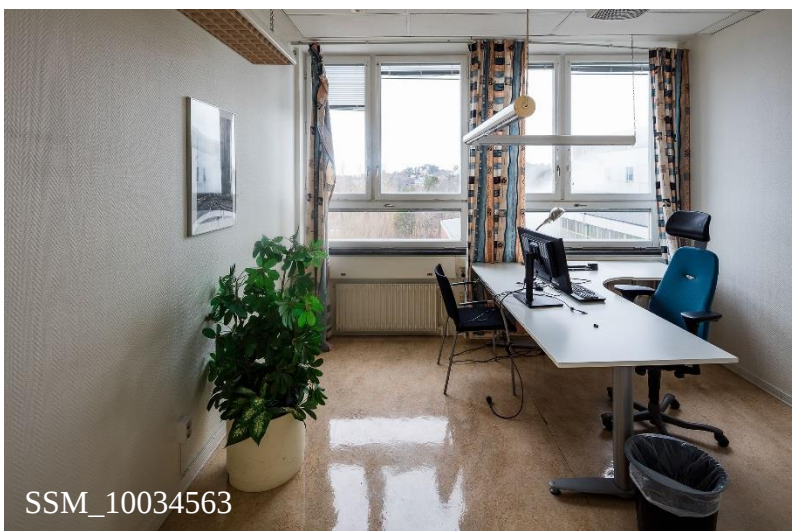

SSM_10034564

SSM_10034566

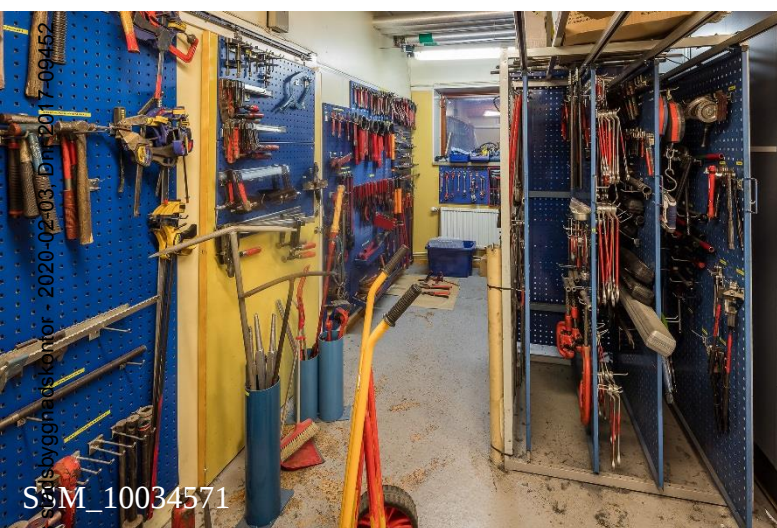
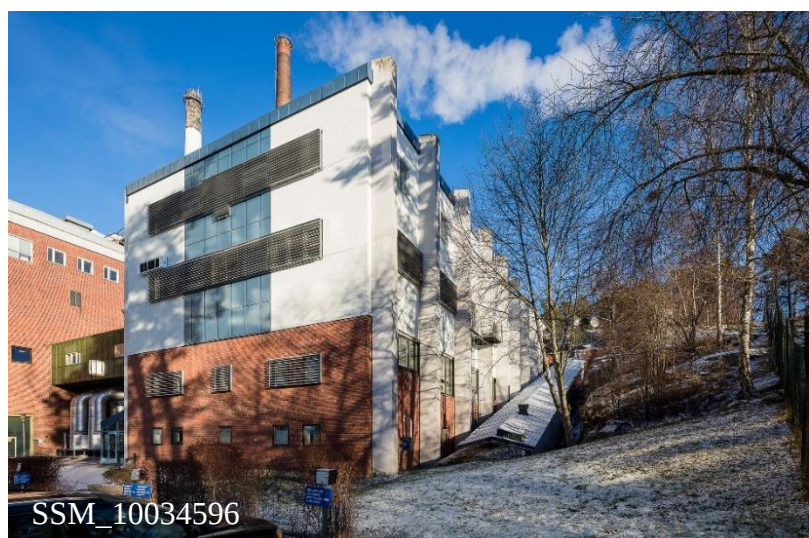
Kontorsbyggnadens administrativa funktion och representativa karaktär tar sig uttryck i bevarade dörr- och väggpartier av ädelträ och fönsterbänkar av sten. Byggnadens två trapphus vittnar om uppdelningen mellan kraftverkspersonal och tjänstemän. Ett av de två trapphusen bevarar ursprungliga material och färgsättning med fondväggar i olika kulörer vilket tillsammans med övrig fast inredning från 1950-talet är värdebärande uttryck för tidens stilideal och formspråk.

SSM_10034563

Verkstadens exteriörer och interiörer

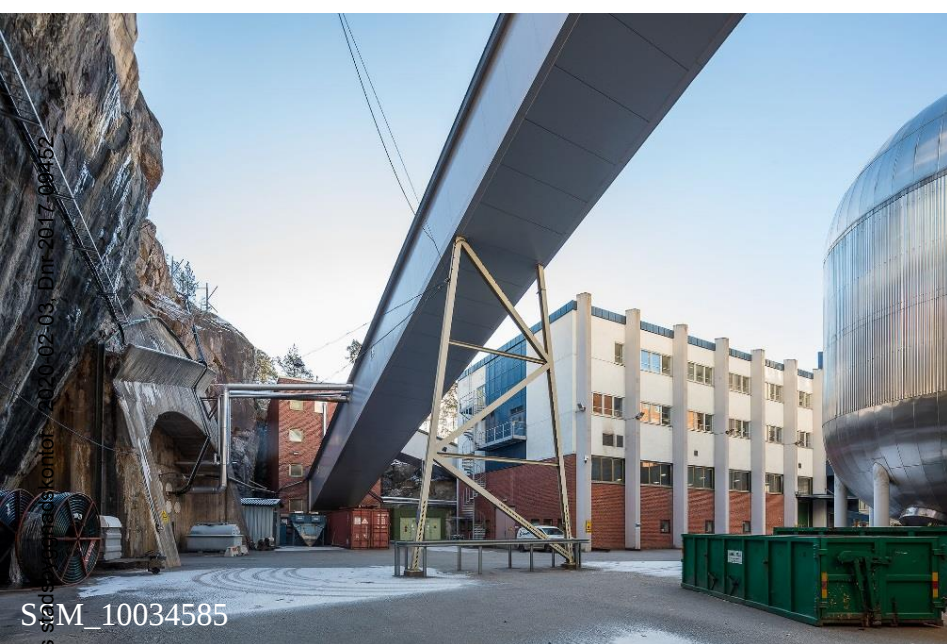
Verkstadens bottenvåning uppfördes 1963 och har sedan dess fungerat som verkstad, lager med mera. Under 1990-talet byggdes verkstaden på med två våningar för bland annat laboratorium. Byggnadens gestaltning med material som samverkar med övrig bebyggelse bidrar till vissa kulturhistoriska värden, liksom de invändiga uttrycken för 1960-talet.

Krosshuset och koltransportörer

SSM_10034581

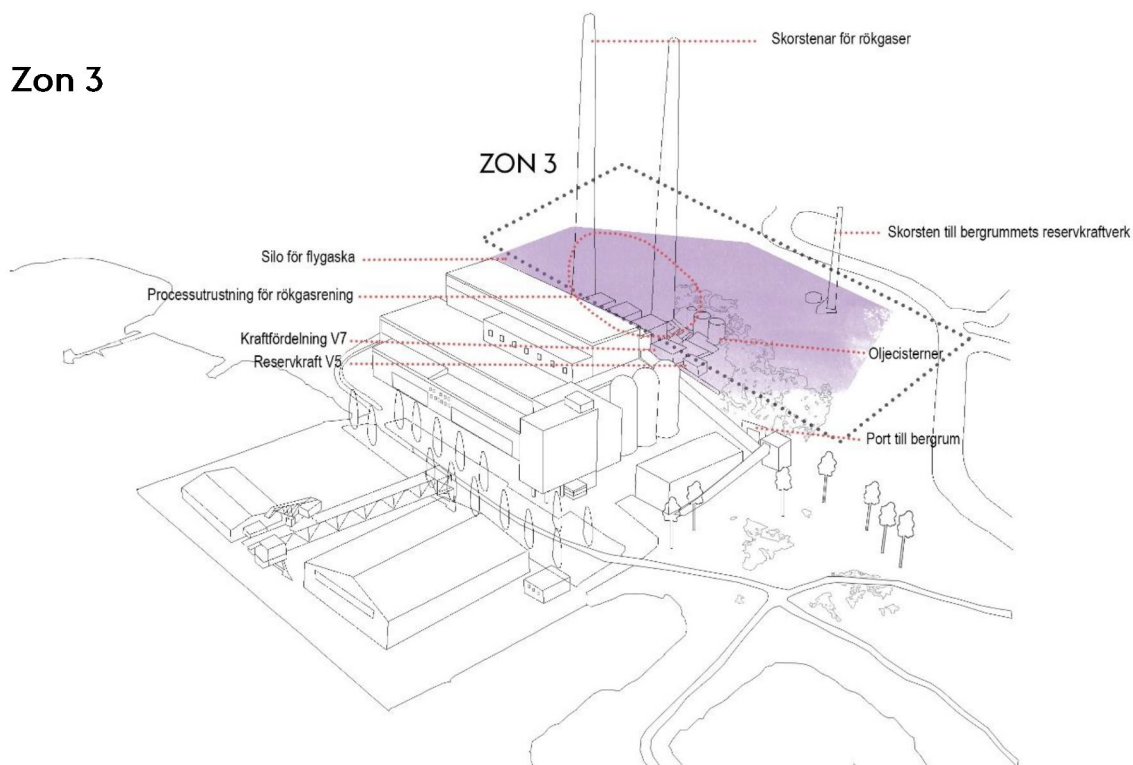

SSM_10034585

I krosshuset från 1959 sorterades och krossades kolet innan det transporterades vidare till ångpannornas bränslefickor. Byggnadens värden är främst kopplade till dess funktion samt gestaltning med material som samverkar med övriga byggnader.

Zon 3

Zon 3 utgör Hässelbyverkets övre nivå, benämnd filterplan, belägen på bergssluttningen bakom kraftverksbyggnaden 10-20 meter över Mälarens nivå. På platsen står tre byggnader *Kraftfördelning V7* och *Reservkraft V5* och en *Silo för flygaska* och två *industriskorstenar*. I övrigt upptas Zon 3 av *processutrustning* för rökgasrening.

Skorstenar

De höga industriskorstenarna som båda är i drift markerar Hässelbyverkets två byggnadsetapper. Den ursprungliga skorstenen är murad i brunrött radialtegel på en gjuten betongsockel. Tegelskorstenen har ett inre rökrör av cortenplåt isolerat med mineralull och är utvändigt försedd med stegjärn med ryggskydd. Betongskorstenen är uppförd i mitten av 1960-talet och har en stomme av glidformsgjuten vitmålad betong. Båda skorstenarna är 125 meter höga och är högst upp försedda med arbetsplattformar och kanträcken. Båda skorstenarna är i drift. Sydost om dessa finns en lägre tegelskorsten för bergrummens reservkraftverk.

Kraftfördelning V7 och Reservkraft V5

Kraftfördelningsbyggnaden rymmer ställverk och är uppförd omkring 1959. Byggnaden är i en våning och har ursprungliga fasader i tegel. Byggnaden har bevarade dörr- och fönsteröppningar. På den västra fasaden finns ursprungliga fönster- och dörrsnickerier. Byggnaden täcks av ett flackt tak med takomfattning av korrugerad plåt av ursprunglig typ. Reservkraftbyggnaden är uppförd på 1980-talet för ett dieseldrivet reservkraftverk. Byggnaden är en våning hög med fasader i tegel och täcks ett platt papptäckt tak.

Silo för flygaska

Betongsilo uppförd på 1980-talet för uppsamling och omhändertagande av flygaska från verkets kolbränning. Mot sydost vetter tre fönsterrader med markerade bröstningar i form av en svagt indragen betongrelief. Här finns även en utanpåliggande spiraltrappa i galvaniserat

stål mot den övre arbetsplattformen. Två lastportar i söder och norr ansluter till silons nedre del.

Processutrustning

Zonen upptas till största del av olika typer av utrustning kopplade till rökgasreningen. Till de mer dominerande strukturerna hör fläktfilteranläggningens överbyggnader i korrugerad aluminiumplåt. Överbyggnaderna är sekundära men överensstämmer i stort med de ursprungliga i form och karaktär. Södost om skorstenarna finns en grupp av ursprungliga cisterner för korttidslagring av olja med sekundär aluminiumbeklädnad lika ursprunglig.

Bergrummen

Totalt är anläggningen utrustad med fyra bergrum som nås genom portar i den framsprängda bergssidan. Två stora bergrum från 1959 har en volym på 10 000 respektive 20 000 m². Ytterligare två bergrum på 30 000 respektive 40 000 m² är uppförda omkring 1969. Bergrummen innehåller ursprungliga oljereservoarer utsprängda med ett djup på omkring 40 meter under Mälarens nivå. Bergrummets väggar och tak är delvis täckt av sprutputs i betong, delvis med inslag av frilagt berg. Ett av bergrummen bevarar rester från sin funktion som driftverkstad och skyddsrum. Kraftiga gastäta donationsportar i stål finns bevarade mot verkstadslokalen. I ett av bergrummen finns en sekundärt anlagd tennisbana för verkets personal.

Kort historik

Skorstenarna är uppförda omkring 1959 respektive 1966. Under 1964 genomfördes förstärkningar av tegelskorstenen med bandjärn samt lagningar fogsprickor i den övre delen. Ursprungligen hade tegelskorstenen en höjd på 80 meter. I samband med uppförandet av den 125 meter höga betongskorstenen 1967 höjdes den tegelskorstenen med 45 meter till samma höjd. *Skorstenen för reservkraftverk* är sannolikt uppförd omkring år 1970.

Kraftfördelningsbyggnaden från 1959 samt *reservkraftbyggnaden och silon* från 1980-talet har till sin exteriör inte förändrats nämnvärt. *Processutrustningen* bevarar delvis form och placering men är moderniserad i omgångar sedan uppförandet. Två av *bergrummen* är ursprungliga från verkets uppförandetid och två tillkom i samband med utbyggnaden för panna fyra på 1960-talet. Deras huvudsakliga funktion var för långtidslagring av olja för att säkra verkets drift. En viktig sekundär funktion som bergrummen fyllde vid sidan av oljelagring var som skyddsrum med möjlighet att driva verket i krigs- eller kristid. I samband med verkets utbyggnad 1965 installerades en reservkraftanläggningen till skyddsrummet vilket bland annat innebar insättning av betongskärmar och detonationsportar. Skyddsrummet hade en kapacitet att härbärgera 105 personer under 2-3 veckor.

Värdefulla delar

Stora värden har *skorstenarnas* synlighet och funktion som landmärken i området på grund av sin höga höjd (tegelskorstenen mäter +145 meter över Mälarens nivå). Uttryck för värdet är deras grundläggande form, höjd och karaktär i tegel respektive betong som uttrycker verkets två utbyggnadsetapper.

Stora värden har *bergrummens* portingångar, synlighet och omfattning av betong.

Vissa värden har *bergrummens* inre, framförallt det ursprungliga verkstadsrummet och delar kopplade till funktionen som skyddsrum.

Vissa värden har *reservkraftskorstenen* delar av filterplans *processutrustning* så som fläktfiltrens överbyggnader, den ursprungliga *kraftfördelningsbyggnaden* och silon för flygaska, deras grundläggande form, fasadmateriäl och ursprungliga muröppningar.

Ringa värde har övriga delar och strukturer på filterplan.

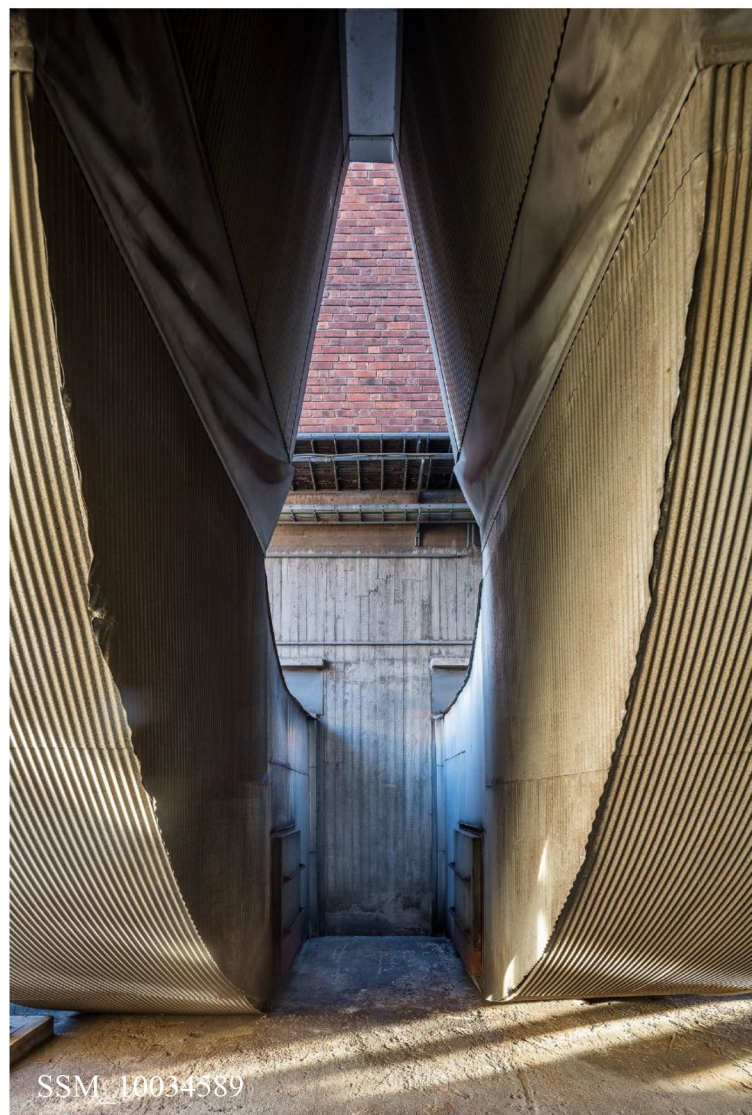
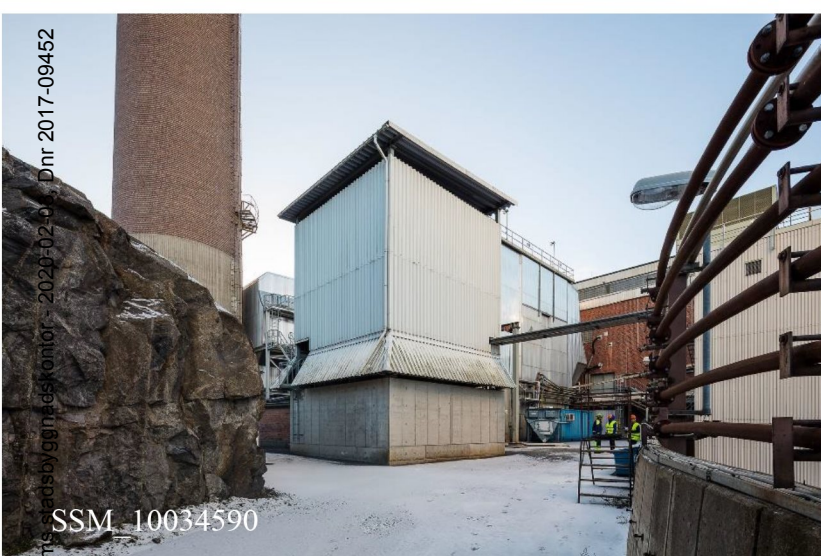
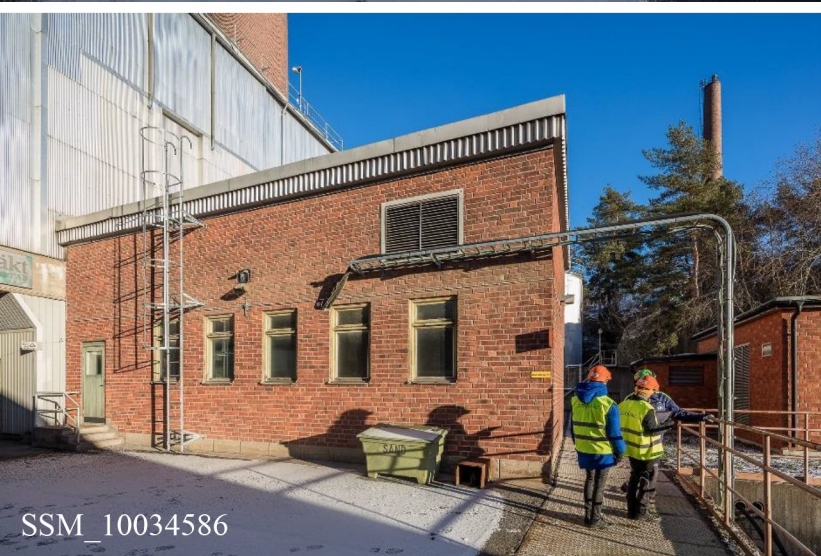
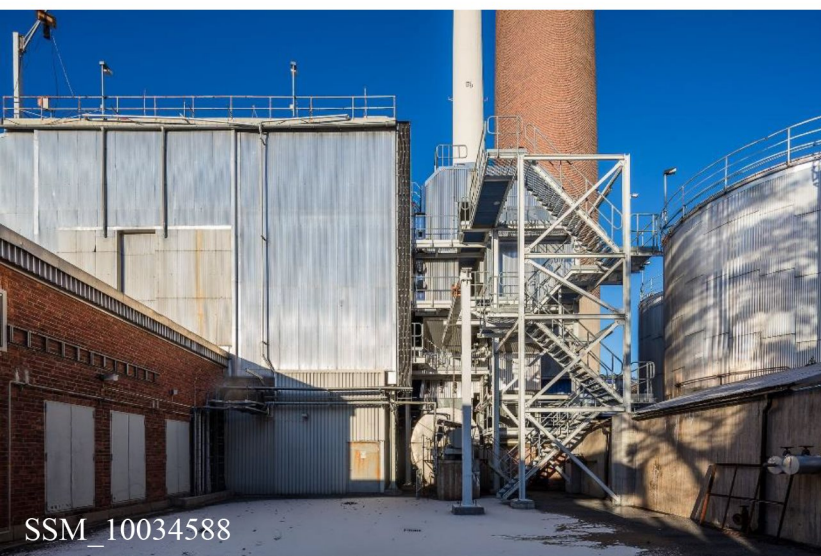
Förhållningssätt Zon 3

- De två industriskorstenarna bör vara utgångspunkt för framtida gestaltning och bebyggelse i den övre nivån och betraktas som identitetsbärande landmärken för den befintliga och framtida platsen.
- Bergrummens portomfattningar ska bevaras som markörer för anläggningen under mark. Ny användning av bergrummens inre bör utredas och spår av verkstad- och skyddsrumsfunktionen bevaras så långt det är möjligt.
- Ett friare förhållningssätt kan tillämpas för övriga befintliga byggnader och processutrustning, vilka inte bedöms som avgörande för den historiska avläsbarheten och kulturmiljöns karaktär.
- Eventuellt ny bebyggelse inom zonen ska anpassas efter platsens befintliga topografi och naturmark som även i framtiden bör präglä den övre nivån. Gleshet och genomsiktighet är exempel på vägledande egenskaper och karaktärsdrag.

Fotografier Zon 3

Filterplan

Filterplan karakteriseras i huvudsak av kraftfördelningsbyggnaden och Reservkraftsbyggnaden (bild SSM_10034586) i tegel, silos samt den dominerande fläktfilteranläggningens överbyggnader i korrugerad aluminiumplåt (bild SSM_10034590 och SSM_10034589). Platsen präglas även av naturmark vilket utgör ett betydande och värdebärande inslag för dess karaktär. Övriga värdebärande uttryck är främst kopplade till bebyggelsens form och fasadmaterial.

SSM_10034575

SSM_10034591

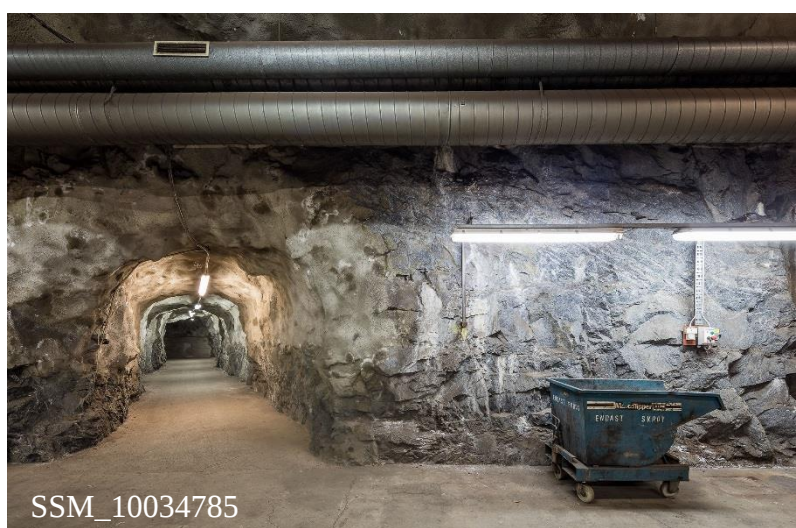
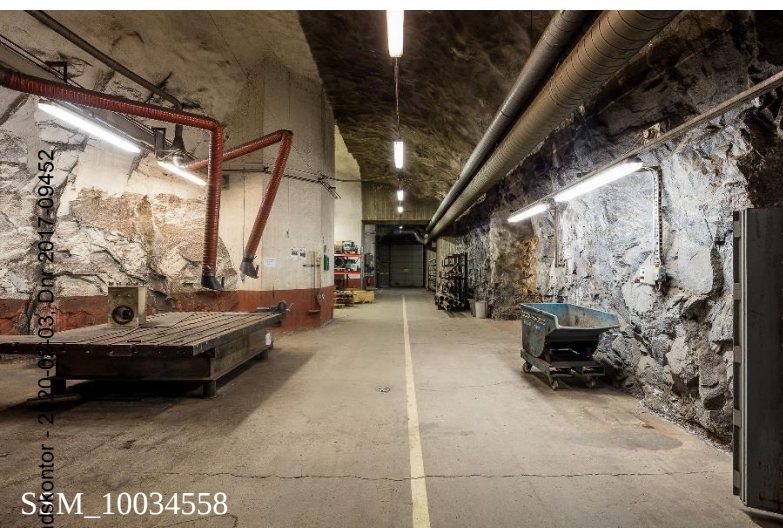
SSM_10034592

Skorstenarna har mycket stor betydelse som landmärke i Hässelby och ett välkänt inslag i stadsbilden. Skorstenarnas gestaltning i tegel och betong har stora värden och uttrycker verkets utbyggnadsetapper samt den utvecklade byggnadsteknik som skett under årens gång.

Den lägre reservkraftskorstenen från omkring 1970 har vissa kulturhistoriska värden kopplade till dess materialmässiga uttryck.

Bergrummen

Bergrummens portomfattningar i bergsbrottet är karaktärsskapande i miljön och vittnar om den dolda anläggningen under mark. Bergrummen karakteriseras av väggar och tak av frilagt berg samt betong.

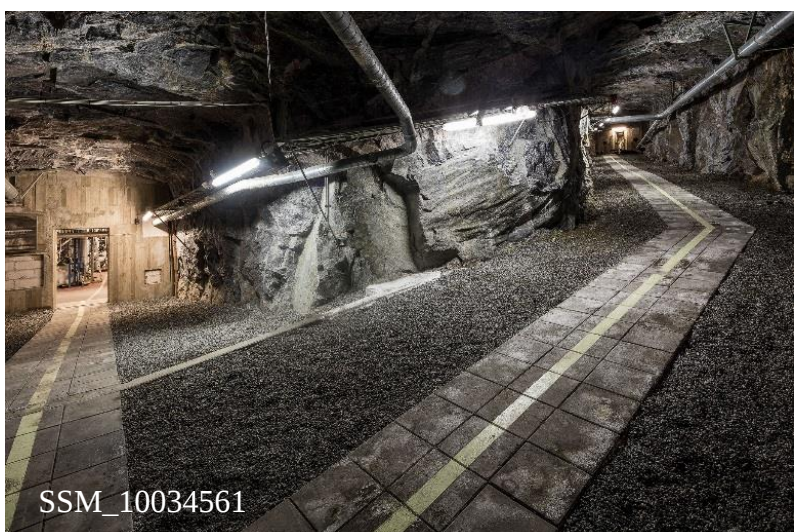

SSM_10034560

SSM_10034559

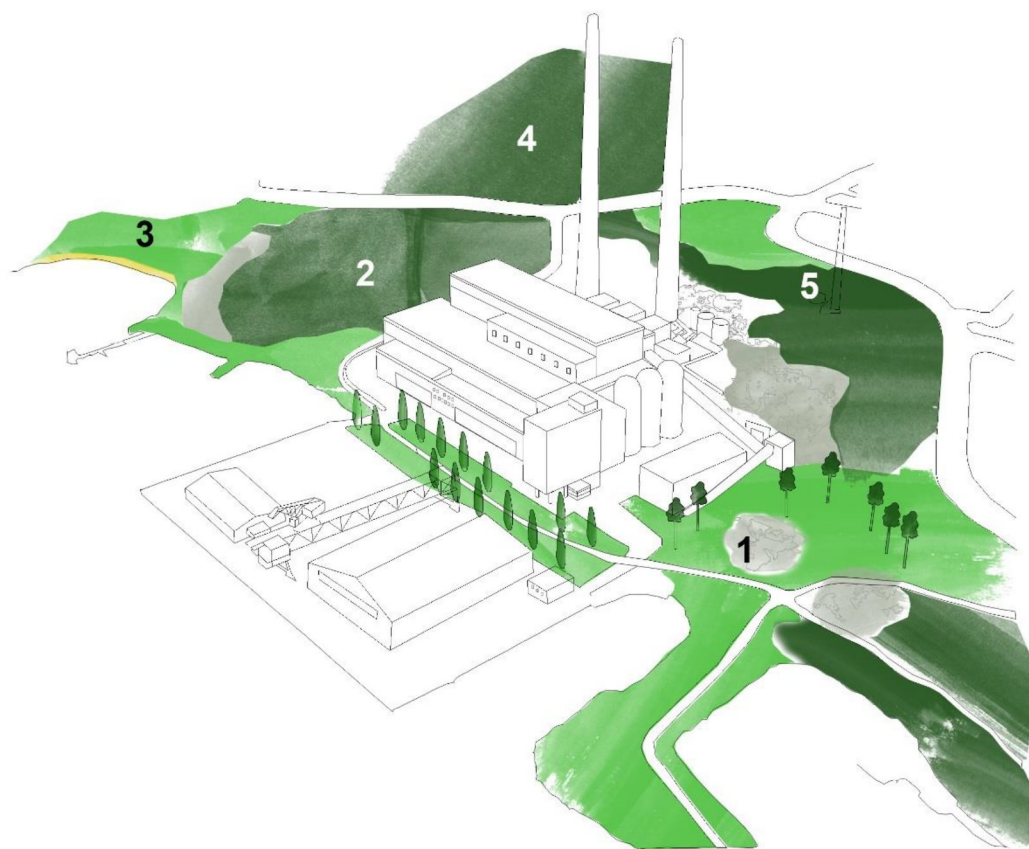

SSM_10034561

I ett av bergrummen finns bevarade delar av en ursprunglig driftverkstad (bild Ek 3734) och i ytterligare ett bergrum finns en sekundärt anlagd tennisbana för verkets personal (bild Ek 3758). Spår av äldre verksamheter har vissa kulturhistoriska värden är intressanta uttryck för tidigare verksamhet.

Utemiljöer

Zonen för utemiljö avgränsas enligt illustrationen ovan. Mörkgröna ytor markerar ogestaltad naturmark. Ljusgröna ytor markerar gestaltad parkmiljö eller intensivt skötta ytor med öppen karaktär. Grå ytor markerar berg i dagen med särskild kulturhistorisk betydelse..

Utemiljöerna i Hässelbyverkets direkta närhet och omgivning präglas av tre huvudsakliga karaktärsdrag: ordnade planteringar i ett parkstråk framför verket, öppen och medvetet gestaltad naturmark samt tätare och i högre grad opåverkad naturmark. För att underlätta orienteringen och läsningen har utemiljöerna delats in i olika karaktärsområden, markerade med siffror på illustrationen ovan.

1. Småbåtshamnen, södra förgårdsmarken och det centrala parkstråket

Platsen präglas i hög grad av den ursprungliga strategin att integrera industrianläggningen i det befintliga skärgårdslandskapet och upprätthålla tillgängligheten för allmänheten. Förgårdsmarken i söder möjliggör den bästa överblicken över kraftvärmeverkets olika delar. Karaktären är välbevarad från 1950-talet och domineras av öppna gräsytor, berg i dagen och grupper av utsparade tallar och enskilda planterade prydnadsträd. Småbåtshamnen anlades i samband med verkets uppförande och ramas in av trädader, i huvudsak pil och al. Viktiga komponenter i småbåtshamnens rekreativa funktion och gestaltning är de ursprungliga cirkelformade utsiktsplatserna med sittbänkar. Här skapas avgränsade rum av låga granitmurar som öppnar sig mot vattnet. Marken är lagd med gatsten och murarna inramas av

låga buskar. Utemiljöns huvudmotiv är det centrala parkstråket beläget mellan kajen och kraftverksbyggnaden som ansluter till stadsdelens sammanhängande strandpromenad. Det bärande karaktärsdraget är allén bestående av ett 20-tal italienska pelarpopplar. Stråkets sidor är planterat med buskar som möjligen är ursprungliga från uppförandetiden. Vid alléns södra entré står en skulpturgrupp från 1960-talet av konstnären Marie Stenquist.

2. Före detta sommarstugeområdet

Direkt väster om kraftverksbebyggelsen finns ett grönområde som upptas av före detta sommarstugetomter. Stugorna är rivna sedan 1960-talet och tomterna går inte att urskilja från den omgivna naturmarken. Det förekommer däremot mer eller mindre tydliga spår från sommarstugebebyggelsen i form av naturstensgrunder, gjutna trappor och enstaka fruktträd på flera ställen. Vegetationen består av blandskog dominerad av tall med inslag av lövträd så som björk. Vid strandlinjen utmed promenadstråket växer i huvudsak pil och al. Områdets mest värdefulla karaktärsdrag är de högvuxna ekarna som förekommer i norra delen av området som är en rest av ett äldre hävdat kulturlandskap. Ekar på den här platsen omnämns specifikt på 1812 års karta över Hässelby (se sid 8).

3. Hässelby strandbad

Väster om sommarstugeområdet, i anslutning till bebyggelsen i Hässelby villastad ligger Hässelby strandbad med anor från 1910-talet. Området för strandbadet består av flack öppen terräng närmast strandlinjen och vidare mot villabebyggelsen i öster. Platsen domineras av gräsplanterade ytor med enstaka friväxande träd. Mot Bruksvägen samt på den öppna gräsytan växer bland annat planterad Tysklönn och enstaka fruktträd. Till de mer karakteristiska inslagen hör trädgrupper av björk och al i norr respektive väster som här bildar små dungar. I sydost möter badet en bergsknalle med tätare naturmarksvegetation. Bergpartiet är sammankopplat med badet genom en subtilt infogad promenadstig som sträcker sig över klippbranten med trappor och utsiktsplatser på små stenlagda terrasser. Vid bergets fot står ett par gamla högvuxna ekar.

4. Barrskogen

Området avgränsas i söder av Bruksvägen, i öst av begravningsplatsen och Griftegårdsgränd, i norr av Sandviksvägen och möter i väst villabebyggelsen i kvarteret Gökörten. Platsen består av utsparat naturmark dominerad av barrskog och kuperad hällmark. Barrskogen har en mjuk övergång i begravningsplatsen där delar av naturskogen sparats som en bärande del i platsens gestaltning. I den södra delen av området finns spår från före detta sommarstugebebyggelse i form av husgrunder och jordkällare. Skogspartiet har inga medvetet anlagda promenadstigar men används i rekreationssyfte av boende i området. För en detaljerad beskrivning av begravningsplatsens historia och nuvarande utformning hänvisas till Stockholms stads kyrkogårdsförvaltnings vård- och underhållsplan för Hässelby begravningsplats framtagen av Stadsmuseet (dnr 4.4/2717/2017, Stadsmuseet rapporterar nr 140, 2018).

5. Den gröna kransen

Bakom kraftverksbyggnaden på berget består vegetationen i högre grad av obearbetad naturmark av bland annat tall, björk, rönn och synligt berg. Platsens karaktär är i hög grad given av funktionen som verkets buffertzoon mot omgivande bebyggelse. I korsningen Fyrspannsgatan – Bruksvägen finns ett låglänt öppet område med gräsplanteringar.

Kort historik

Stora delar av utemiljöerna inom undersökningsområdet ingår historiskt i markområden som hörde till Hässelby slott. Platsen för kraftverket var i huvudsak betesmark. Området längre västerut var ängsmark som brukades av torpet Sandvik som låg i anslutning till dagens strandbad. De ovanligt höga ambitionerna för Hässelbyverkets miljöer var i stor utsträckning ett svar på den omfattande kritiken mot anläggningens placering i ett frekventerat naturområde. Trädinventeringar gjorda inför kraftverkets uppförande visar att tall och al dominerade med inslag av ek och björk. Det var en medveten strategi från Stadens sida att så naturligt som möjligt integrera anläggningen i platsens befintliga naturmark och topografi.

Värdefulla delar

Stora värden har utemiljöernas funktion och tillgänglighet för rekreation. Befintliga gångstråk som upprätthåller riktning och möjlighet att uppleva kulturmiljön. *Södra förgårdsmarkens* ursprungliga karaktär i söder med klippta gräsytor, berg i dagen och grupperna av sparade tallar som avtecknar sig mot industriebyggelsen. *Småbåtshamnens* ursprungliga form, växtmaterial och utsiktsplatsernas utformning.

Det *centrala parkstråkets* funktion som del av en sammanhängande strandpromenad liksom poppelallén och skulpturgruppen.

Stora värden har även *Hässelby strandbad* dess funktion, öppna gräsytor, de högvuxna träden särskilt al, björk och de gamla ekarna, strandlinjens typiska skärgårdsvegetation liksom bergspartiet med tillhörande vegetation, gångstig och utsiktsplatser.

Det *före detta sommarstugeområdets* vegetation i strandlinjen liksom de högvuxna gamla ekarna i den norra delen av området.

Partiet av *Barrskogen* närmast begravningsplatsen med utsparad barrskog och kuperad hållmark.

Vissa värden har övrig naturmark i karaktärsområde 2, 4 och 5. Vissa värden har även spåren av sommarstugebebyggelse så som husgrunder, trappor, fruktträd.

Förhållningssätt Utemiljö

- Utgå från och bygg vidare på utemiljöernas befintliga funktion och karaktär vid förändring och utveckling.
- Skärgårdslandskapets naturgivna topografi och växtmaterial som styrde den ursprungliga utformningen bör även fortsättningsvis vara ett bärande tema vid komplettering och nygestaltning.
- Utemiljöerna som ingår i kraftvärmeverkets utformning (Småbåtshamnen, södra förgårdsmarken och det centrala parkstråket) och deras värdefulla karaktärsdrag bevaras. Utrymme finns för varsamma kompletteringar som utgår från befintlig karaktär.
- Hässelby strandbad och det före detta sommarstugeområdets värdefulla karaktärsdrag bevaras. Badets ursprungliga funktion och tillgänglighet bibehålls.
- Eventuellt ny bebyggelse i karaktärsområden 2, 4 och 5 infogas med befintlig naturmarkskaraktär och topografi som utgångspunkt.
- Ett friare förhållningssätt kan tillämpas i *den gröna kransen* under förutsättning att mötet med befintlig bebyggelse, skala, naturmark och topografi blir bärande utgångspunkter.
- I *barrskogen* lämnas en buffertzona mellan ev. ny bebyggelse och begravningsplatsen, i vilken den befintliga barrskogens mjuka övergång mot begravningsplatsens västra del bibehålls.
- Värdebärande siktlinjer används som underlag för placering och utformning av ny bebyggelse.

Fotografier Utemiljö

Område 1: Småbåtshamnen, södra förgårdsmarken och det centrala parkstråket

Hässelbyverkets utemiljöer är resultatet av en medveten strategi att integrera anläggningen i platsens befintliga naturmark. Utemiljöer präglas av tre huvudsakliga karaktärsdrag. Bland dem finns den öppna och medvetet gestaltade naturmarken med klippta gräsytor, berg i dagen och sparade tallar (bild SSM_10034603) samt det centrala parkstråket med allé (bild SSM_10034607 och SSM_10034611). Miljöerna skapar värden kopplade till både platsens historiska vegetation samt för rekreation och utgör en del av ett längre parkstråk.

Under 1960-talet placerades en skulpturgrupp av Marie Stenquist. Dess karaktär med mjuka former formgavs som en kontrast till anläggningens rationella form och stramhet. (bild SSM_10034574)

Bilderna SSM_10034604 och SSM_10034609 visar Småbåtshamnen som anlades i samband med Hässelbyverkets uppförande. Den rekreativa platsen karakteriseras av kantande rader av pil och al, typiska trädslag för Mälarens skärgårdslandskap samt cirkelformade sittplatser med murar. Bild SSM_10034612 visar det centrala parkstråket och dess förlängning genom strandpromenaden, sett från piren i norr.

Område 2: före detta sommarstugeområdet

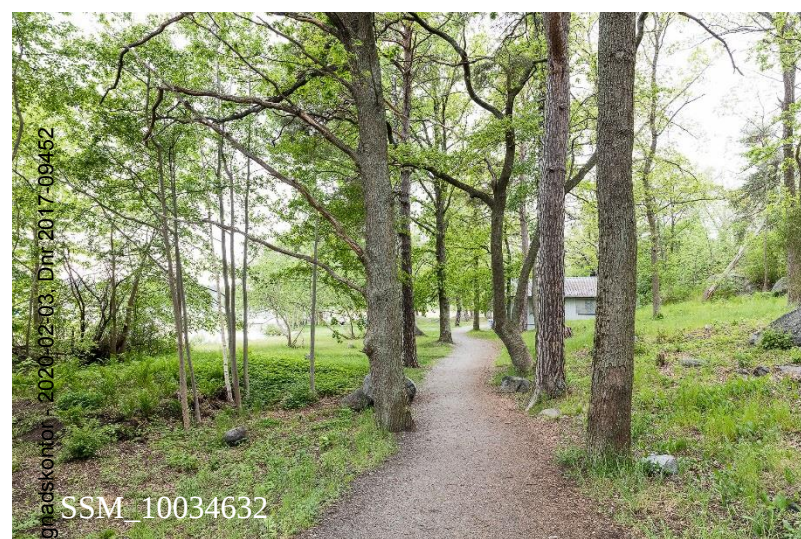

Norr om kraftverket ligger område som fram till 1950-talet var bebyggt med sommarstugedomter. Vegetationen består av blandskog dominerad av tall med inslag av lövträd så som björk. Områdets mest värdefulla karaktärsdrag är de högvuxna ekarna som förekommer i norra delen av området som är en rest av ett äldre hävdad kulturlandskap. Vy mot Vassbrinken söderut.
SSM_10034615

SSM_10034619

SSM_10034632

SSM_10034614

Bild SSM_10034619 visar området med fd sommarstugetomter i fastigheten Hästhovsörten. Bild SSM_10034632 och SSM_10034614 visar ett par av de kulturhistoriskt värdefulla ekarna som växer i området

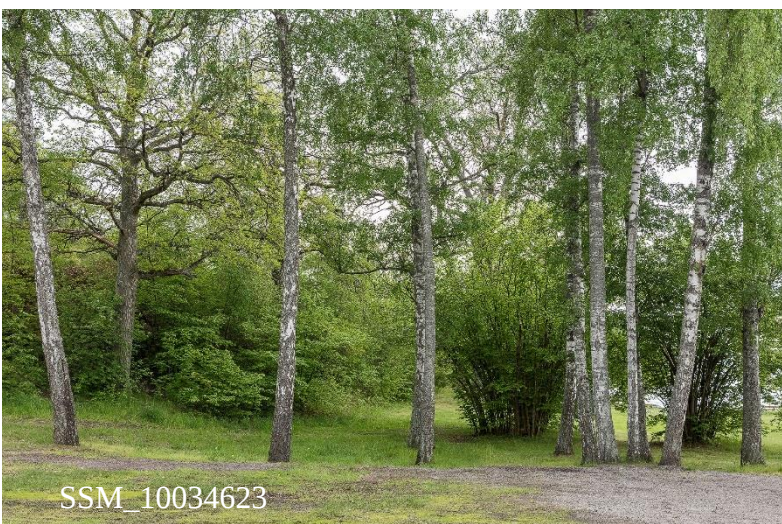

Område 3: Hässelby strandbad

Hässelby strandbad är ett av Stockholms historiskt sett viktigaste strandbad under 1900-talet. Värdefulla egenskaper är den välbevarade funktionen som offentligt bad liksom karaktärens växelspel mellan öppna gräsytor, planterade träd och strandlinjens vegetation samt inslaget av äldre ekar, bevarade rester av ett agrart kulturlandskap som präglade platsen fram till 1900-talet..

Bild SSM_10034623 visar björkdungen i badplatsens norra del. Bild SSM_10034624 är ett exempel på en av de äldre ekar som växer invid bergpartiets fot. Badplatsens låglänta gräsbevuxna ytor ansluter till en bergknalle som domineras av tallskog och hållmark som erbjuder vacker utsikt över Mälaren (bild SSM_10034620)

SSM_10034621

Bild SSM_10034621 visar ett avsnitt av den anlagda promenadstigen på berget. Stigen är omsorgsfullt utformad med hårdgjorda terrasser och trappor i gatsten, delvis med mösterlagda partier med inslag av kalkstensskivor.

På bild SSM_10034631 syns Hässelby Strands sjöscoutkårs klubbhus och förrådsbyggnad som ligger i anslutning till badej.

Område 4: Barrskogen

Bild SSM_10034617 och SSM_10034616 visar rester av brunn respektive husgrund på en före detta sommarstugetomt i det utspärade naturmarksområdet, här benämnt som Barrskogen.

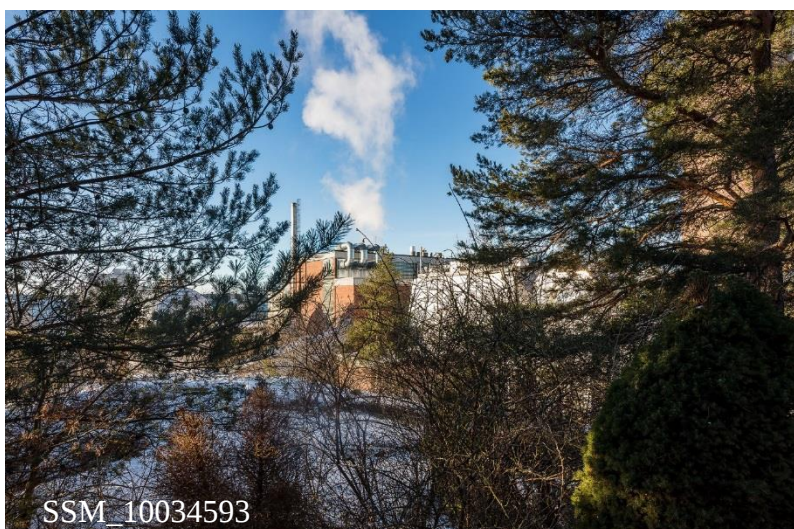

En viktig del av Hässelby begravningsplats stora kulturhistoriska värden är den modernistiska kyrkogårdsarkitekturen med rätvinkliga vägsystem och häckar i kombination med drag av skogskyrkogård med utspärad naturskog av tall och björk. Barrskogens mjuka övergång i begravningsplatsen är ett viktigt karaktärsdrag som ska bevaras.

Område 5: Den gröna kransen

Skärgårdskaraktären med växtmaterial är ett av platsens starka karaktärsdrag och bidrar till utemiljöernas stora värden (bild SSM_1003464 och SSM_10034612). Ytterligare ett tydligt inslag är naturmarken mot nordöst som i hög grad är ett resultat av funktionen som verkets buffertzozon mot omgivande bebyggelse. Bilderna SSM_10034594, SSM_10034596 och är exempel från denna yta.

SSM_10034633

M_10034634

SSM_10034636

Den gröna krans som omger Hässelbyverket präglas av sin huvudsakliga funktion som buffertzona mot omgivande bebyggelse. De kulturhistoriska värdena i denna del är lägre jämfört med övriga utemiljöer inom undersökningsområdet. Det beror i huvudsak på att Hässelbyverket är placerat nedanför bergssidan med ett svagare förhållande mellan bebyggelsemiljö och skogsparti. Viktiga utgångspunkter vid eventuell nyexploatering bör vara områdets befintliga bebyggelsens skala och stadsplanedrag med avskiljande grönstråk mellan bebyggelseenheter (se bild SSM_10034636).

Källor och litteratur

Otryckta källor

Kungliga Biblioteket (KB)

Digitaliserade dagstidningar

Lantmäteriet (LMT)

Lantmåterimyndigheternas arkiv, Lantmåteristyrelsens arkiv, Rikets allmänna kartverks arkiv
Kartor

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Stockholms energis arkiv

Äldre fotografier, arbetsbeskrivningar och ritningar samt diarietförda handlingar
Kommunfullmäktigetrycket

Stockholms stadsbyggnadskontors arkiv (SBK)

Ritningar

Stockholms stadsmuseums arkiv (SSM)

Äldre fotografier

Internet

www.digitalastadsmuseet.stockholm.se

Tryckta källor och litteratur

Andersson Hans E B, Henrikson Henrik, Johansson Hans, *Hässelby strand då och nu*,
Utgiven av Hässelby hembygdsförening; Hässelby Hembygdsförenings skriftserie Nr 5,
Stockholm 2003

Hässelby. Utgiven av Hässelby hembygdsförening. Vällingby 1991

Selling, Gösta. *Säterier och gamla gårdar i Stockholmstrakten*. Stockholm 1977

Stadler, Anna. *Hässelby strand, förtätning och förändring av en tunnelbanestadsdel*. Uppsats
vid Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet HT 2004.

Stahre, Nils-Gustaf et al. *Stockholms gatunamn*. 3., utök. och rev. uppl. Stockholm 2005

Stockholms tekniska historia. *Ljus, kraft, värme: energiförsörjning i Stockholm 1853-1992* /
redigerad av Björn Hallerdt; under medverkan av Claës Lindroth, Solna 1992

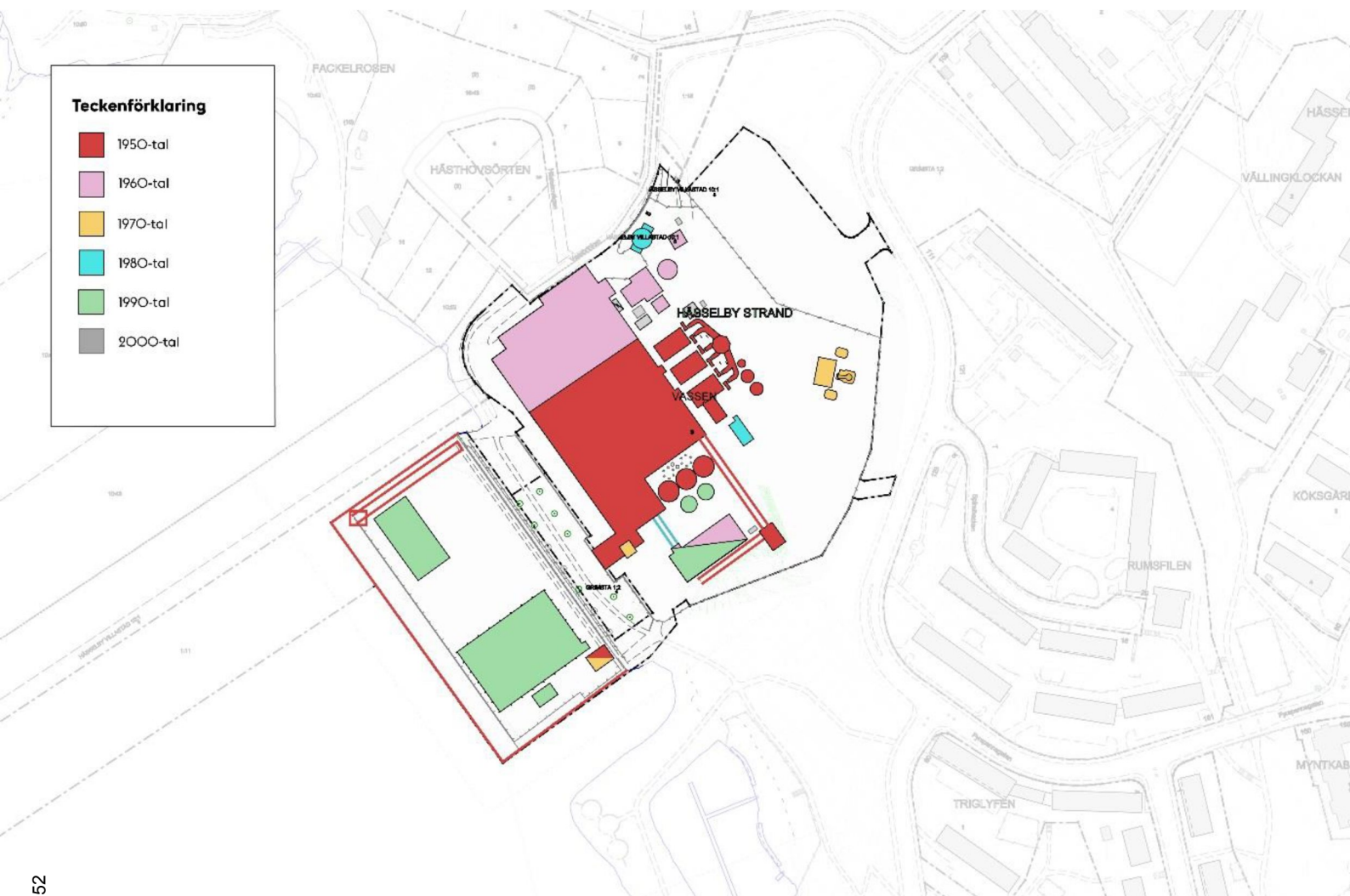
Öhrström, Lennart. *Hässelby under ett sekel: från bondegods till storstadsförort: från
kommunalstämma till stadsdelsnämnd*. Hässelby 1997

Bilagor

Bilaga 1

Illustrationen nedan markerar tidsperioder när byggnader och andra delar inom Vassen 3 uppförts.

Bilaga 2

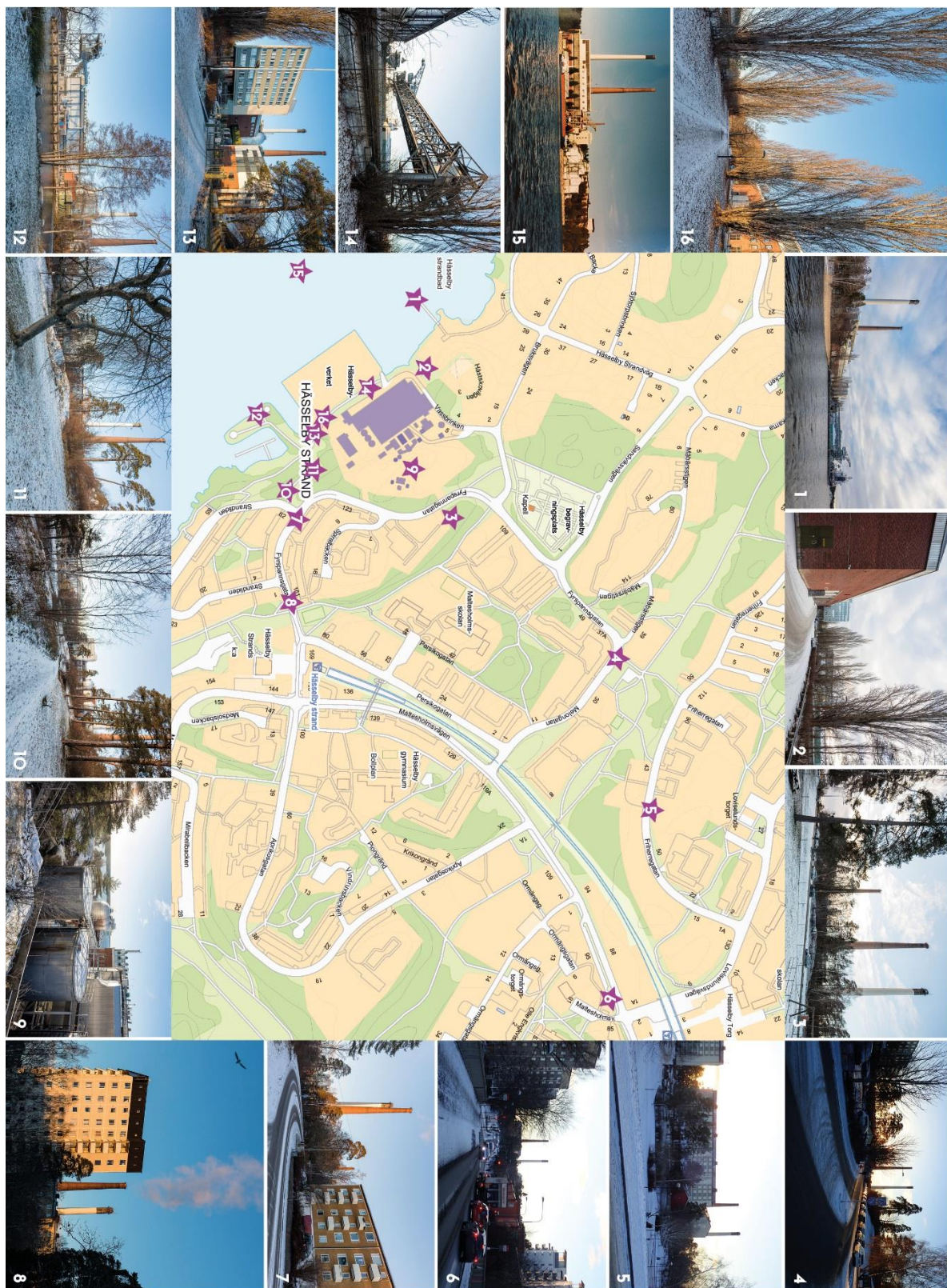
Illustrationen nedan visar en översiktlig sammanvägd bedömning av kulturhistoriska värden inom undersökningsområdet. För beskrivning och gradering på detaljnivå se kapitlet karakterisering och förhållningssätt.

Bilaga 1

Illustrationen nedan visar siktlinjer och vyer av hur Hässelbyverket upplevs från olika platser på nära respektive längre avstånd.

Notförteckning

-
- ¹ Hässelby 1991, s 9–11; RAÄ:s fornminnesregister www.fmis.se 2018-03-16
- ² Stahre et al 2005, s 553
- ³ Selling 1977, s 106–107
- ⁴ Menlös, Peder Månsson, *Geometrisch afritning på Hässleby gårdh i Spånga sochn och Sollentuna häradt belägen affrijtat A:o 1652 in Aug.*, 1652, KB
- ⁵ Andersson Hans E B, Henrikson Henrik, Johansson Hans, 2003, s 17
- ⁶ Hässelby 1991, s 269–271
- ⁷ Hässelby 1991, s 61
- ⁸ Öhrström Lennart 1997, s 26.
- ⁹ Öhrström Lennart 1997, s 37.
- ¹⁰ Andersson Hans E B, Henrikson Henrik, Johansson Hans, 2003, s 17
- ¹¹ Stadler 2004, s 11
- ¹² Kommunfullmäktigetrycket, utlåtande nr 288 år 1966
- ¹³ Svd 31.12.1953
- ¹⁴ Expressen 26.1.1956
- ¹⁵ Expressen 1.9.1955
- ¹⁶ Svd 29.6.1960
- ¹⁷ Kommunfullmäktiges handlingar 1958, utlåtande 67-71
- ¹⁸ Dn 29.6.1960
- ¹⁹ Svd 29.6.1960
- ²⁰ Dn 23.10.1958
- ²¹ Dn 4.3.1967
- ²² Dn 16.2.1958
- ²³ Dn 4.3.1967
- ²⁴ Dn 13.11.1963 & SVD 28.03.1963
- ²⁵ Ritning, förråds och verkstadsbyggnad daterad 30.9.1963, ritningsnummer 8v2-744a, Stockholms energi AB, Allmänna klassificerade handlingar, ångkraftavdelningen/Hässelbyverket F1E, SSA.
- ²⁶ Dn 03.10.1969 & Expressen 7.12.1969
- ²⁷ Kommunfullmäktiges handlingar 1980, utlåtande 343-344
- ²⁸ Kommunfullmäktiges handlingar 1992, utlåtande 109